

ympäröi kulttuuri omine arvostuksineen. Toisaalta paikalliset toimintakäytännöt pitävät yllä kulttuurisen tason arvostuksia tai muuttavat niitä. Ilman ajallisen ulottuvuuden mukaan ottoa arjen sosiaalisten ilmiöiden ymmärtäminen ei ole mahdollista. Aikaulottuvuuden tärkeyttä kuvaa sekin, että uusimmissa kulttuurien välisissä vertailevissa tutkimuksissa pitkän aikavälin suhteessa lyhyen aikavälin orientaatioon on osoittautunut yhdeksi keskeisistä kulttuurien eroja sekä samanlaisuuksia jäsentäväksi ulottuvuudeksi (Hofstede & Hofstede 2005).

Tämän johdantoluvun tarkoituksena on ollut johdattaa lukija sosiaalipsykologisten tutkimusten pariin merkittävien tutkimusten kautta. Niiden avulla on pyritty myös luonnehtimaan arjen sosiaalipsykologisten ilmiöiden monisyisyyttä ja joitakin alan keskeisiä kysymyksiä. Seuraavissa luvuissa arjen sosiaalista vuorovaikutusta, minuuden sosiaalista rakentumista, ryhmäilmiöitä ja hyvinvointia käsiteltäessä sosiaalipsykologian teoreettiset suuntaukset painottuvat eri tavoin. Sosiaalista vuorovaikutusta käsittelevä luku perustuu suurelta osin konstruktionistiseen psykologiaan, ja minuuden rakentumista koskeva luku yhdistää psykoanalyttiseen sosiaalipsykologiaa ja kognitiivista sosiaalipsykologiaa. Arkiajattelua käsittelevä luku taas hyödyntää ensisijassa kognitiivista sosiaalipsykologian ja sosiaalisen konstruktio- nismien piiriin sijoittuvaa sosiaalisten representaatioiden teoriaa. Sosiaalipsykologiassa kuten muissakin tieteissä eri lähestymistavat ja tutkimusmenetelmät soveltuvat paremmin tiettyjen aihepiirien hahmottamiseen ja ymmärtämiseen kuin toiset: tiede ja ymmärrys edistyvät eri tahoilla kertyvän tiedon myötä. Erilaiset tieteelliset orientaatiot ja lähestymistavat täydentävät toistensa havaintoja ja rakentavat yhdessä ymmärrystä siitä, mitä arjessa tapahtuu, kun sitä eletään toisten ihmisten kanssa.

Päivittäinen vuorovaikutus

2

Eero Suoninen

Sosiaalipsykologia määritellään usein sosiaalisen vuorovaikutuksen tai kanssakäymisen tutkimukseksi. *Vuorovaikutus* on katsottu tärkeäksi tutkimuskohteeksi, koska se on perusta, jolta inhimillinen ja sosiaalinen elämä pitkälti ammentavat. Kuten jo arkikokemuksesta tiedetään, monen tärkeän tavoitteen saavuttaminen on mahdollista vain yhteistyössä toisten kanssa. Tämä koskee sekä konkreettisia asioita, kuten hyvin painavien esineiden nostamista, että ajatusten ja ideoiden kehittelyä. Sosiaalipsykologian keskeinen klassikko George Herbert Mead (1934) esitti jo 1900-luvun alkupuolella, että ihminen ylipäättään kehittyy ihmiseksi vain sitä kautta, että hän on vuorovaikutuksessa toisten kanssa ja oppii näkemään itsensä toisten silmin ja oppii ”ottamaan toisen asenteen”. Tässä katsannossa myös ihmisen yksilölliseksi kokema *minuus* on alkuperältään sosiaalinen ja se pohjautuu vuorovaikutukseen.

Monissa sosiaalipsykologian uudemmissa, erityisesti *sosiaalisen konstruktio- nismien* lähestymistapaa edustavissa suuntauksissa on katsottu, että jopa koko sosiaalinen todellisuus rakentuu paljolti vuorovaikutuskäytäntöjen kautta. Sosiaalinen konstruktio- nismi tarkoittaa lähestymistapaa, jossa tarkastellaan, miten ihmiset rakentavat kielellisen kanssakäymisensä kautta sosiaalisen todellisuutensa sellaiseksi, mitä se ei olisi ilman kuvauksiin valittuja sanallisia kategorioita. *Sosiaalinen todellisuus* puolestaan tarkoittaa ymmärrystä, jonka useampi ihminen jakaa ja jota pidetään yhteisesti yllä. Sosiaalista todellisuutta edustaa esimerkiksi se, mitä kunakin aikakautena, kussakin kulttuurissa

tai ryhmässä pidetään arvostettuna. Samoin se, mikä tieto luokitellaan kussakin kulttuurissa tai osakulttuurissa luotettavaksi ja tärkeäksi, on sosiaalisen todellisuuden ominaisuus. Tässä luvussa lähestytään sosiaalisen elämän ilmiöitä alhaalta ylös eli siltä kannalta, miten ihmisinä rakennamme eli konstruoimme sosiaalista todellisuutta vuorovaikutuksen kautta. Alhaalta ylös -tulokulma ei suosi yleisen kulttuurin käyttämistä suoraviivaisesti ihmisen toiminnan selityksenä vaan tarkastelee pikemminkin ihmisen arkista toimintaa ja kanssakäymistä kulttuurin muotoutumisen perustana.

2.1 Vuorovaikutuksen moni-ilmeisyys

Vuorovaikutuksen tärkeys on huomattu sosiaalipsykologian lisäksi myös monilla muilla tieteenaloilla. Olipa kyse kasvatus- tai kauppatieteistä, sosiologiasta, psykologiasta, hoito- tai sosiaalityöhön, tiedotukseen ja toimittajan työhön erikoistuneista tieteistä, vuorovaikutus mainitaan usein tärkeänä asiana. Itse asiassa on vaikea keksiä sellaista ihmisten välisestä toiminnasta kiinnostunutta tieteenalaa, jossa vuorovaikutusta ei pidettäisi nykyisin pohtimisen ja tutkimisen arvoisena aihealueena. Käytännössä kiinnostuksen kasvu näkyy esimerkiksi pyrkimyksenä opettaa vuorovaikutustaitoja, kun koulutetaan ammattilaisia erilaisiin asiakaspalvelun, kasvatuksen ja henkilöstöhallinnon tehtäviin. Sosiaalipsykologia voi antaa hyödyllisen panoksen vuorovaikutuksen ymmärtämiseen analysoimalla sellaisia vuorovaikutuksen aspektejä, jotka jäävät arjen tilanteissa helposti huomaamatta.

Vuorovaikutuksen ymmärtämisen tekee haastavaksi se, että se sisältää sekä säännönmukaisia piirteitä että yllätyksellisiä käänteitä, joita ei voi ennakoita. Tästä syystä vuorovaikutus on vaikea mutta toisaalta myös erityisen kiinnostava tutkimuskohde. Ajatellaan vaikkapa seuraavaa tilannetta:

Äiti ehdottaa kouluikäiselle lapselleen television katsomisen sijasta ulkoilua. Kun äiti yrittää muotoilla ehdotustaan mahdollisimman suostuttelevaksi, hän suosii aikakautemme lapsilähtöisiä ideoita, joissa vältetään suoraa komentamista. Hänen on kuitenkin mahdotonta ennustaa varmasti, kuinka lapsi reagoi hänen ehdotukseensa.

Vuorovaikutusta ei voi selittää tyhjentävästi, koska siinä on aina osallisena vähintään kaksi osapuolta, jotka ovat riippuvaisia toisistaan ja joille toistensa vuorovaikutussiirot jäävät aina osin arvoituksellisiksi. Vuorovaikutuksen prosessuaalinen luonne, sen jatkuva uudelleen muotoutuminen, kohentaa kuitenkin ennakoitavuutta. Vaikka edellisen esimerkin lapsi kieltäytyisi aluksi lähtemästä ulos, hänen äidillään on mahdollisuus muuntaa suostuttelunsa tapaa suhteessa lapsen reaktioihin siten, että onnistumisen todennäköisyys kasvaa. Äiti voi vaikkapa viitata sellaiseen lapsen arvostamaan sankarihahmoon, joka seikkailee mielellään ulkona. Mahdollisuus neuvotella siten, että näkökohdat vaihtelevat, onkin vuorovaikutusprosessin olennainen piirre. Vaikkei kaikissa tilanteissa ole yhtä paljon neuvottelun mahdollisuuksia, ne tilanteet, joissa neuvotellaan, ovat ihmisten välisen kanssakäymisen kannalta usein erityisen keskeisiä. *Neuvotteluissa* syntyy linjauksia siitä, mihin suuntaan sosiaalinen todellisuus ja neuvottelevien ihmisten asema myöhemmin rakentuvat. Esimerkin äidin ja lapsen välille voi kehkeytyä viikkojen tai kuukausien mittainen molemmille iloa tuottava käytäntö, jossa reipas pikku-Tarzan rientää päivittäisiin ulkoseikkailuihinsa. Tällöin yhdessä ylläpidetty käytäntö rakentaa sosiaalista todellisuutta yhä uudelleen sellaiseksi, joka on sekä lapsilähtöisen kasvatusideaalin että äidin omien toiveiden kannalta suotuisa.

Jotta voisimme analysoida vuorovaikutusta ennakoitavine, arvoituksellisine ja neuvottelullisine piirteineen, on tarpeen tämentää sitä, mitä tarkoitamme vuorovaikutuksella ja miten ymmärrämme sen rakentuvan. Sosiaalipsykologian englanninkielisessä kirjallisuudessa vuorovaikutusta nimitetään *interaktioksi*.

Tuo kansainvälinen, sivistyssananakin käytetty käsite kuvaa suomalaista vastinettaan paremmin vuorovaikutuksen maailmaa. Käsitteestä ”vuorovaikutus” voi nimittäin tulla turhan mekaaninen mielikuva tapahtumakulusta, jossa minä vaikutan sinuun, sinä tämän jälkeen minuun, minä taas sinuun jne. Interaktio sen sijaan assosioi johonkin sellaiseen, joka muotoutuu ihmisten välille (inter) ja joka ei ole pelkkää vaikutusta vaan pikemminkin toimintaa (aktiota). Näin vuorovaikutus tulee ymmärretyksi osuvasti ilmiöalueeksi, jonka ihmiset rakentavat omalla toiminnallaan yhdessä toisten kanssa ja jonka lopputulos voi olla enemmän kuin yksittäisten toimintojen summa. Tosinaan tätä osapuolten välilleen rakentamaa yhteistoimintaa kuvataan samansukuisesti myös *dialogin* käsitteellä. Vaikka tässä kirjassa käytetään yksinkertaisuuden vuoksi suomenkielistä käsitettä vuorovaikutus, se määritellään ja ymmärretään edellä kuvatussa mielessä interaktioksi ja dialogiksi, toiminnaksi joka tapahtuu ihmisten välillä ja tuottaa jotain sellaista, mihin kumpikaan osapuoli ei yksin pystyisi.

Miten sosiaalipsykologia sitten voi täydentää arkiymmärrystä vuorovaikutuksesta? Sosiaalipsykologiassa vuorovaikutusta on selitetty usein *roolin* käsitteellä. Erving Goffmanin (1959) kehittelemä käsite korostaa muiden ihmisten tärkeyttä arkiselle toiminnalle. Tässä katsannossa olemme arkisessa vuorovaikutuksessaamme teatterinäyttelijöiden tapaan ikään kuin näyttämöllä, jossa yleisönä olevien muiden toimijoiden saamat vaikutelmat ovat keskeisen tärkeitä. Tämä koskee Goffmanin ajattelussa myös sellaisia sisältä kumpuaviksi koettuja seikkoja kuin tunteilmaisut, koska ne osoittavat näyttelijän kykyä eläytyä syvästi rooliinsa. Vaikka kyseessä onkin vain rajattu näkökulma vuorovaikutukseen, se on hyödyllinen auttaessaan tarkentamaan kuvaa siitä, kuinka suuressa määrin ihmiset ovat riippuvaisia toisistaan. Niinpä rooli määritelläänkin usein niiden odotusten kokonaisuudeksi, joita yksilöön kohdistuu, kun hän toimii tiettyssä tehtävässä. Rooli ei kuitenkaan selitä kokonaan sitä, mitä vuorovaikutuksessa tapahtuu. Samankin roolin sisällä toimija voi nimittäin ottaa erilaisia asemia eli *positioita*. Hän voi vaikka-

pa omaksua edellistä aloitteellisemman, kriittisemmän tai puolustuksellisemman position. Tämä on siinä mielessä olennaista, että erilaiset positiot kutsuvat vuorovaikutuskumppaneita erilaisiin reaktioihin ja ohjaavat siten koko vuorovaikutusprosessia eri suuntiin.

Vuorovaikutusprosessin ymmärtämisen kannalta on olennaista, millainen tehtävä eli *funktio* kullakin puheenvuorolla on eli mitä seurauksia tai asiantiloja se tuottaa. Ilmeiseltä näyttävä funktio voi olla vaikkapa kysyminen, kritikoiminen, kehuminen tai puolustautuminen, mutta vuorovaikutuksessa kaikki ei ole sitä, miltä aluksi näyttää. Funktio on tulkittavissa vasta vuorovaikutusprosessin laajemmassa kokonaisuudessa. Niinpä esimerkiksi ystävälliseltä näyttävä siirto saatetaan tulkita kriittiseksi siten, että se aiheuttaa puolustautumista, tai määrääminen voidaan tulkita liialliseksi siten, että sen efekti kääntyy päinvastaiseksi. Hieman mutkikkaampi esimerkki arjen vuorovaikutussiirtojen erikoisuudesta on se, että vaatimattomuudelta näyttävä matalan position ottaminen voi olla toisinaan tehokas tapa kasvattaa vaikutusvaltaa. Se, mitä funktioita vuorovaikutussiirto kulloinkin tuottaa, on siis syytä päätellä laajemman vuorovaikutuskulun tapahtumayhteydessä eli *kontekstissa*.

Kun ulkopuolinen havainnoija tulkitsee vuorovaikutusta sosiaalipsykologisesti, hän ei voi tukeutua pelkästään omaan tietoonsa vuorovaikutusprosessin kulusta. Sen sijaan hänen on eläydyttävä siihen, miten vuorovaikutus aukeaa hetki hetkeltä sen osanottajille itselleen. Erityisen tärkeää on tulkita sitä, miten monin tavoin vuorovaikutuksen osanottajien välille voi kehkeytyä *yhteistä ymmärrystä* tai sen esteitä. Yhteinen ymmärrys tarkoittaa jaettua käsitystä keskustelun muodosta ja sisällöstä. Muotoa koskeva jaettu ymmärrys viittaa yhteiseen käsitykseen esimerkiksi siitä, milloin jompikumpi osapuolista hyväksytään keskustelun viejän asemaan (vaikkapa tarinan kertojaksi) siten, että toisen osapuolen on tarpeen sovittaa omat vuorovaikutussiirtonsa tähän asetelmaan (asettua esimerkiksi kuuntelijaksi). Keskustelua on osuvaa verrata paritanssiin, jossa osapuolet voivat tehdä aloitteita (tanssiinkutsuja), jossa aktiivinen osapuoli

vaihtelee (kumpi vie tanssia) ja jossa on väistämättä aika-ajoin epäsynkroniaa (yhteensopimattomia askelia tai varpaille astumista). Sisältöä koskeva ymmärrys tarkoittaa samanlaista käsitystä siitä, mitä keskustelun osanottajat puheenvuoroillaan tarkoittavat. Sisällöllinenkin ymmärrys liittyy aina väistämättä edellä kuvattuun vuorovaikutuksen muodollisen puolen onnistumiseen.

Tanssimetafora sopii hyvin myös sen havainnollistamiseen, ettei kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa ole kyse pelkästään sanallisista puheenvuoroista vaan myös esimerkiksi ilmeistä, eleistä ja tyyleistä. Sosiaalipsykologit tekevät usein eron *verbaalisen* (kielellisen) ja *nonverbaalisen* (ei-kielellisen) *vuorovaikutuksen* välille. Kielelliset ilmaukset ovat tyyppillisesti sellaisia tekoja, jotka rakentavat vuorovaikutusta. Kielellisten vuorovaikutussiirtojen voima perustuu käytettyjen sanojen sisältämiin merkityksiin (kulttuurisesti vakiintuneisiin tulkintatapoihin), joita vuorovaikutuksen osapuolet tulkitsevat totunnaisten tulkintavaihtoehtojen puitteissa. Vuorovaikutuksen nonverbaalinen puoli tarkoittaa sitä, että myös eleet ja puheen sävyt, katseen suunta ja yksilön asento ovat sanallisten ilmausten tapaan eräänlaisia kieltä. Esimerkiksi tervehtiä voi joko sanallisesti tai vaikkapa heilauttamalla kättä. Sekä sanallisessa että tekojen kautta tapahtuvassa kielenkäytössä pienet yksityiskohdat, sävyt ja tyyli ovat toisinaan tärkeitä. Sama ilmaus tai teko voi esitystapansa mukaan tulla ymmärretyksi jopa päinvastaisesti. Jos vaikkapa henkilökohtainen solvaus tehdään hurtin humoristisesti, se on mahdollista tulkita toisinaan ystävyyden osoitukseksi. Yleisissä kohteliaisuusnormeissa solvaaminen on epäkohteliasta, mutta nuorten osakulttuurisissa tai paikalliskulttuurisissa tavoissa leikkittely yleisiä tapoja rikkomalla saattaakin olla ystävyyttä tiivistävää sisäpiirin toimintaa. Solvaamisella voi siis olla ystävyyttä tiivistävä funktio.

Tässä luvussa pyritään tarkastelemaan vuorovaikutusta monien sosiaalipsykologian nykysuuntausten ideoita soveltamalla monipuolisemmin kuin yleistävien teorioiden tai järjestettyjen koetilanteiden avulla olisi mahdollista. Näin menetellään siksi,

että vuorovaikutus on useimmissa arkielämän tilanteissa sellaista, ettei se noudata automaattisesti mitään yhtä lainalaisuutta. Vuorovaikutus pikemminkin tasapainoilee useampien toimintavaihtoehtojen välillä, joiden valinnasta on mahdollista myös neuvotella. Kiinnittämällä huomiota toimintavaihtoehtojen väliseen tasapainoiiluun ja niistä käytävään neuvotteluun saadaan myös ihmisen omaa toimintaansa ja toimintatilannetta tarkkaileva, niin sanottu *refleksiivinen* puoli osaksi vuorovaikutuksen tarkastelua. Refleksiivisyys tarkoittaa käytännössä sitä, että kun toimija tekee vuorovaikutussiirtojaan, hän ottaa huomioon monia seikkoja: aiempia tietojaan vuorovaikutuskumppaneistaan ja kulttuurisista ja osakulttuurisista tavoista sekä vuorovaikutustilanteen kokonaisuudesta. Refleksiivisyys voi olla totunnaista tai tilanteessa pääteltyä, ja se lisää todennäköisyyttä tuottaa mielekkäitä vuorovaikutuksen funktioita. Sosiaalipsykologisesti on olennaista, että refleksiivisyyttä on mahdollista oppia analysoimalla vuorovaikutuskulkujen yksityiskohtia ja valinnan paikkoja. Tämän luvun jaksoissa tätä analyysia tehdään vastaamalla seuraaviin kysymyksiin:

1. Missä mielessä vuorovaikutuksen yksityiskohdat ja sävyt ovat olennaisia?
2. Kuinka sana- tai kategoriavalintoja tehdään, ja mikä merkitys niillä on vuorovaikutuksen osanottajille?
3. Miten kulttuurisesti annetut käytännöt määräävät vuorovaikutusta, ja miten ne ovat puolestaan vuorovaikutuksen luovaa muuntelua mahdollistava resurssi?
4. Mitä seurauksia vuorovaikutus tuottaa paikallisesti ja yleisellä kulttuurisella tasolla?
5. Miten digitaalisen vuorovaikutuksen yleistyminen muuttaa arkista kanssakäymistä?
6. Millaisia ovat vuorovaikutusta analysoivat sosiaalipsykologian nykysuuntaukset?

Aiheen luonteen vuoksi suositaan runsaasti elävän elämän esimerkkejä. Luvun tarkoituksena ei ole niinkään kertoa tutkimustuloksia siitä, miten vuorovaikutus yleensä etenee, vaan

pikemminkin antaa käsitteellisiä välineitä jokapäiväisen vuorovaikutuksen ymmärtämiseen. Erityisesti pyritään kiinnittämään huomiota jokapäiväisen vuorovaikutuksen moni-ilmeisyyteen, joka jää herkästi havaitsematta niin arjen nopeasti etenevissä tilanteissa kuin tieteellisissä teoretisoinneissakin.

2.2 Vuorovaikutuksen yksityiskohdat

Arjen vuorovaikutustilanteissa asiat näyttävät yleensä etenevän ikään kuin luonnostaan ja usein myös sillä tavoin vääjäämättömästi, ettei yksittäisenä toimijana juuri voi vaikuttaa tapahtumien kulkuun. Toisaalta vuorovaikutus toteutuu nimenomaan ihmisten toiminnan kautta. Tarkastelemalla lähemmin vuorovaikutuksen yksityiskohtia on mahdollista saada näkyviin, kuinka monenlaisia tulkinnan ja valinnan paikkoja sekä myös väärinkäsitysten riskejä lyhytkin vuorovaikutuskulku voi sisältää. Rikas moni-ilmeisyys on erityisesti kasvokkaisen vuorovaikutuksen ominaisuus. Pieniltäkin näyttävät yksityiskohdat voivat osoittautua tärkeiksi vuorovaikutustaidon kulun kannalta.

2.2.1 Luonnollisuuden illuusio

Vuorovaikutuksen yksityiskohtien olennaisuutta on tarpeen tarkastella konkreettisen *vuorovaikutusepisodin* kautta. Vaikka seuraavaksi käsiteltävä esimerkki sijoittuu yhteen erityiseen ympäristöön (sairaalaosastolle), se on tarkoitettu havainnollistamaan vuorovaikutuskäytäntöjä yleisestikin.

Jos kuvitellaan tavallinen sairaalaosasto, jossa on meneillään tyypillinen lääkärin osastokierros, tapahtumien kulkua voisi kuvata vaikkapa seuraavaan tapaan.

Lääkäri tulee vuoteessa makaavan potilaan luo ja tiedustelee tämän vointia. Kun lääkäri on kuullut myönteisen arvion, hän siirtyy kysymään seuraavan potilaan vointia.

Vuorovaikutuskulku näyttää äkkiseltään etenevän juohevasti ja huomaavaisesti. Lääkäri toimii mutkattomasti lääkärin roolinsa mukaan aloitteen tekijänä, ja hän on myös aikakautemme ihanneiden mukaisesti potilaskeskeinen. Roolilla tarkoitetaan tässä niitä odotuksia, joita ryhmän jäseneen kohdistuu, kun hän toimii tietyssä tehtävässä tai asemassa, ja potilaskeskeisyydellä sitä, että hän vaalii käytäntöjä, joilla hän saa selville potilaan oman arvion voinnistaan.

Jos vuorovaikutuskulkua tarkastellaan edellistä kuvausta yksityiskohtaisemmin, käsitys siitä, mitä tilanteessa tapahtuu, saattaa kuitenkin muuttua varsin erilaiseksi. Yksityiskohtien huomioimiseksi kuvaus on edellä esitettyä monisanaisempi.

Lääkäri astelee ripeästi sairaalahuoneeseen ja tarkastelee kiireisen näköisenä papereitaan. Hän kysyy lähinnä ovea vuoteessaan makaavalta potilaalta: ”Mites täällä jaksellaan?” Pienen tauon jälkeen kuuluu vuoteesta potilaan väsyneellä äänellä antama vastaus: ”Ihan hyvin.” Lääkäri ilmaisee välittömästi tyytyväisyytensä lausahtamalla: ”Oikein hyvä.” Samalla hän kiirehtii siirtämään katseensa seuraavaan potilaaseen ja tiedustelee tältä: ”Mites täällä seuraavassa vuoteessa?”

Tapahtumat näyttävät vielä tässä tarkennetussakin kuvauksessa soljuvan mutkattomasti. Kuvaukseen kätkeytyy kuitenkin monia sellaisia yksityiskohtia, jotka antavat ajattelun arvoisia viitteitä muustakin:

1. Näyttää siltä, että lääkäri hoitaa rooliaan kiireisesti, jolloin keskustelun toiseen osapuoleen suuntautuva tarkkaavaisuus saattaa jäädä vähäiseksi.
2. Hänen potilaalle esittämänsä kysymys on muotoiltu sellaiseksi (”Mites täällä jaksellaan?”), että se pitää etäisyyttä kysymyksen kohteeseen.
3. Potilaan vastauksen sanamuoto, ”Ihan hyvin”, ei ole välttämättä yksiselitteisesti myönteinen.

4. Pieni tauko ennen potilaan vastausta ja sen lausuminen väsyneellä äänellä ovat vihjeitä siitä, ettei vastaus ole ongelmaton.

Kohdassa 1 mainittu työn kiireisyys on yleistä nykyisin niin terveydenhuollon kuin monien muidenkin alojen ammattiteissa. Kiireeseen voi kätkeytyä riskejä, jotka haittaavat ammatilliseen rooliin liittyviä tavoitteita. Esimerkiksi katsekontaktin jääminen vähiin voi vaikeuttaa potilaan antamien vastausten mielekästä tulkintaa. Kuvatussa keskusteluepisodissa katsekontaktin vähäisyys voi olla riski ainakin kahdessa mielessä. Ensinnäkin tämä puute voi vaikeuttaa sellaisen luottamuksellisen suhteen syntyä, jossa potilaan olisi helppo kertoa mahdollisista arkaluonteisista tunnoistaan. Toiseksi lääkärin kiire kohdistaa katseensa seuraavaan potilaaseen estää häntä tarkistamasta katseellaan sitä tulkintaa, että potilaan vastaus olisi yksiselitteisesti myönteinen. Tällainen nonverbaalinen eli sanaton seikka voi joskus olla kirjaimellisesti lausuttua viestiä tärkeämpi.

Kohdassa 2 huomio kiinnittyy lääkärin ja potilaan etäisyyttä ylläpitävään kysymisen tapaan (”Mites täällä jaksellaan?”). Tämä lääkäreiden toisinaan suosima kysymystyyppi kantaa mukanaan historian havinaa: lääkärin ammatti on ollut Suomessa erityisen arvostettu tavalla, johon läheisyyttä korostava rupattelu istuu huonosti. Esimerkiksi muotoilu ”Miten sä voit tänään, Lissu?” olisi tässä suhteessa liian tuttavallinen. Koska toisaalta nykyaikana on korostettu potilas- ja asiakaslähtöisiä ihanteita, myös tällainen läheistäkin keskusteluasetelmaa virittävä puhetyyli on nykyään lääkäreille mahdollinen. Puhetyylin valinta on olennaista, koska osaa potilaista tuttavallinen puhetyyli voi kannustaa avoimeen ajatustenvaihtoon etäisyyttä ylläpitävää käytäntöä paremmin. Jotta esimerkkikuvauksen lääkäri voisi tehdä puheen yksityiskohtia koskevat valintansa mielekkäästi, hänen olisi kuitenkin tarpeen tuntea keskustelukumppaninsa osakulttuurisiin tai persoonallisiin tapoihin liittyviä tottumuksia. Vuorovaikutuksen kannalta olennainen osakulttuuristen tapojen huomioiminen voi liittyä vaikeasti ennakoita-

valla tavalla vaikkapa ammattiryhmään, sukupuoleen, uskontokuntaan, kansallisuuteen tai valittuun elämäntapaan. Erityisen vaikeaa on ennakoida sellaisten henkilöiden puhetta, joita ei ennestään tunne. Heidän kanssaan keskusteltaessa onkin tärkeää tulkita vuorovaikutusprosessin aikana ilmeneviä vihjeitä ja kohentaa niiden avulla omien puheenvuorojen yhteensopivuutta keskustelun kokonaisuuteen.

Kohtiin 3 ja 4 on kirjattu potilaan sanatarkka vastaus jaksamiskysymykseen (jaksaa ”ihan hyvin”) ja vastauksen sävyyn liittyviä huomioita. Vastauksen tulkinnan haastavuus piilee siinä, että se on mahdollista ymmärtää joko asian olennaisen sisällön kuvauksena tai vaihtoehtoisesti kuulumisten kysymiseen liittyvänä tapana, koska ”mitä kuuluu” -tyyppiseen kysymykseen on kohteliaista antaa vaatimaton vastaus ”ihan hyvää”. On siis mahdollista, että vaikka lääkäri olisi tarkoittanut kysymyksensä aidoksi sisällölliseksi kysymykseksi, potilas on mieltänyt sen pikemminkin tervehtimiseen liittyväksi kohteliaaksi seremoniaksi. Lääkäri ja potilas saattavat näin ymmärtää eri tavoin sen, mistä vuorovaikutusasetelmasta on kyse. Tällaista vuorovaikutusasetelmien vaihtelua on kuvattu (Gergen 1994, 222–234; Suoninen 2000) jo edellä esitellyn *kulttuurisen tanssin* metaforalla. Kun lääkäri tekee aloitteen ”tiedonkeruutangoon”, potilas saattaa ymmärtää tilanteen ”kuulumistenkysymisvalssiksi”. Yhteinen ymmärrys jää ehkä syntymättä, koska osapuolet tanssivat huomaamattaan eri tansseja.

Samansuuntaisen vihjeen vuorovaikutuksen ongelmallisuuden antaa se havainto, että vastaus on annettu viiveellä ja että se on lausuttu väsyneellä äänensävyllä. Lyhyetkin tauot saattavat olla hyvin merkityksellisiä sellaisessa tilanteessa, jossa puhujalla on selvästi velvoite puheenvuoroon, kuten esimerkkitilanteen potilaalla hänelle esitetyn kysymyksen jälkeen. Tällaisia kohtia nimitetään toisinaan *mahdolliseksi puhujanvaihdoskohdiksi* (Sacks ym. 1974; Heritage 1984; Suoninen 2000, 79–81). Puheen yksityiskohtien, kuten taukojen, tulkinnassa on siis tarpeen ymmärtää, millaisia odotuksia vuorovaikutuksen osapuolilla on välillään olevan puheen jatkamista kohtaan. Odotukset

eivät ole pelkästään yksilöllisiä mieltymyksiä, vaan ne noudattavat pitkälti kulttuurisia normeja. Erityisen selkeästi kulttuuriset odotukset toteutuvat niin sanotuissa vieruspareissa. Niitä ovat esimerkiksi kysymyksen ja vastauksen tai tervehdyksen ja vastatervehdyksen yhdistelmät, joissa ensimmäinen osa luo vahvan odotuksen siitä, että toinen osa tulee sen jatkoksi.

Vuorovaikutuksen pienetkin yksityiskohdat voivat siis olla ratkaisevan tärkeitä keskustelukumppanin puheenvuoron sisällön tulkinnan kannalta, samoin kuin siltä kannalta, miten oma osallisuus keskustelussa tulee ymmärretyksi. Yksityiskohtien, kuten sanavalintojen, puhetyylin tai taukojen, tärkeyttä on kuitenkin mahdotonta tulkita muuten kuin suhteessa siihen vuorovaikutuksen täsmälliseen kohtaan, jossa ne esiintyvät. Erityisen tärkeää tämä on sellaisissa ammateissa, joissa vuorovaikutuskumppaneita ei ole mahdollista tuntea ennakolta. Toisaalta myös läheisissä ihmissuhteissa, kuten perheenjäsenten kesken, saattaa syntyä haitallisesti lukkiutuvia vuorovaikutusrutiineja, joissa keskinäinen ymmärrys katkeaa toistuvasti samalla jopapa vuodesta toiseen. Tästä syystä olisi syytä huomata sellaiset keskustelun kenties pieniin yksityiskohtiin kätkeytyvät kohdat, joista väärinkäsitysten ja ohipuhumisen noidankehät alkavat ke-riytyä.

2.2.2 Yksityiskohtien tarkentaminen erikoismerkein

Kielellisen vuorovaikutuksen tutkijat ovat omaksuneet käyttöönsä joukon erikoismerkkejä, joilla yksityiskohdat tulkitaan ja merkitään tarkasti ääni- tai videotaltioinneista purettuun aineistoon. Tämä on hyödyllistä, koska suullinen ja kirjallinen viestintä käyttää erilaisia keinoja: kielioppisäännöt, jotka koskevat kirjoittamista, ovat hyvin erilaisia kuin suullisen puheen käytännöt. Tavallisilla kirjoitetun tekstin merkintätavoilla on siten mahdotonta kirjata kattavasti suullisesti ilmaistun monitasoisia ominaisuuksia. Esimerkiksi sävelkorkeuden vaihtelut, jotka jäävät huomiotta kirjoitetussa tekstissä, voivat olla olennaisia kasvokkaisessa keskustelussa, erityisesti mahdollisissa puhu-

janvaihdoskohdissa, joissa yksi puhujista on tullut puheenvuoronsa loppuun ja odottaa toisen osapuolen reaktiota. Ellei puheenvuoron sävelkulku eli intonaatio laske sellaisessa puheen kohdassa, jossa puheenvuoro olisi sisällöllisesti valmis, kuulija odottaa, että puheenvuoro jatkuu. Suomen kielessä tämä pätee usein myös kysymyslauseisiin. Kun tulkitaan vastauksen viivettä, kuten lääkäri-potilasesimerkissä tehtiin, tämä yksityiskohta voi olla olennainen. Jos potilas kuulee lääkärin kysymyksen keskeneräisenä sävelkulun osalta (sävelkulku jää ylös eikä pääty laskevaan intonaatioon tai englannin kielestä omaksuttuun kysyvään aksenttiin), hänen vastauksensa viipyminen voi johtua siitä, että hän odottaa lääkärin puheen jatkoa. Jos taas lääkärin kysymys on selvästi päättynyt, vastauksen viivästyminen liittyy todennäköisesti vastaamisen vaikeuteen tai ongelmallisuuteen. Vähäeleisestikin viitatus ongelmallisuuden tunnistaminen olisi monissa arkisissa tilanteissa erittäin tähdellistä molemminpuolisen ymmärryksen rakentumiseksi.

Vakiintuneiden erikoismerkkien avulla edellä analysoituun vuorovaikutuskulkuun voitaisiin kirjata yksityiskohtia seuraavassa otteessa esitetyllä tavalla. Ennen otteen lukemista on tarpeen tietää, mitä siinä käytetyt erikoismerkit tarkoittavat. Puheen yksityiskohtien litterointikäytännöissä piste ei tarkoita virkkeen päättymistä vaan laskevaa sävelkulkua. Sulkeisiin merkitty numero tarkoittaa taukoa sekunteina (usein jopa kymmenyksen tarkkuudella). Hiljaisella äänellä sanottu kohta merkitään kahden °-merkin väliin. Yhtäläisyysmerkki tarkoittaa tauon puuttumista eli tässä välitöntä vastausta, ja alleviivaus tarkoittaa painokkaasti sanottua kohtaa. Rivillä 3 käytetty kaksoispiste tarkoittaa, että vokaali lausutaan tavallista pitempänä. Aineiston purkajan huomioita merkitään kaksoissulkeisiin. Rivinumeroina käytetään helpottamaan analyysin kirjoittamista siten, että voidaan mainita täsmällisesti, missä aineisto-otteen kohdassa tarkasteltu seikka on.

- 1 L: Mites täällä jaksellaan.
- 2 (1.0)

- 3 P: °Iha:n hyvin°. ((väsyneellä äänensävyllä))
 5 L: =Oikein hyvä. ((kääntää katseensa seuraavan potilaaseen sanan ”hyvä”
 6 kohdalla))
 7 L: Mites täällä seuraavassa vuoteessa.

Vaikka erikoismerkit ovat täsmällisiä ja niiden avulla tehdyt merkinnät vaikuttavat objektiivisilta, on kuitenkin syytä muistaa, että nekin ovat käytäntöjä, jotka suuntaavat analysoijan huomiota joihinkin seikkoihin ja jättävät huomiotta joitain muita. Sanallinen kuvailu tilanteen alkuasetelmasta tai sellaisista seikoista, joiden merkitsemiseen ei ole vakiintunutta merkintätapaa, on siis edelleen tarpeen. Esimerkkinä tällaisesta selityksestä ovat otteen kaksoissulkeisiin sijoitetut maininnat äänen sävyistä (rivi 3) ja katseen suunnasta (rivit 5–6). Sosiaalipsykologisen tarkastelun kannalta olennaisempaa kuin se, millaisin merkein yksityiskohtia kuvataan, on se, että yksityiskohtien ja sävyjen tärkeys ylipäättään havaitaan ja pystytään havainnollistamaan mahdollisimman selkeästi. Kirjoitettu versio vuorovaikutuksen kulusta eli niin kutsuttu *litteraatio* auttaa kohdistamaan huomion sellaisiin pieniin, kenties olennaisiin yksityiskohtiin, jotka jäävät arkielämän nopeasti etenevissä tilanteissa herkästi huomiotta. Vakiintuneiden merkintätapojen valikoima on esimerkiksi lyhyessä otteessa käytettyä laajempi, ja kattava esitys yksityiskohtien merkitsemisen tavoista on seuraavalla sivulla.

Edellä käsiteltiin sellaista kielenkäytön pieniin yksityiskohtiin kätkeytyvää seuraussellisuutta, joka voi toteutua osapuolten huomaamatta. Vaikka vuorovaikutusta on tarkasteltu sairaalatilanteen kannalta, esimerkki on tarkoitettu havainnollistamaan yleisestikin yksityiskohtien olennaisuutta päivittäisessä vuorovaikutuksessa. Keskustelun rytmityksen ja osapuolten keskinäisen etäisyyden vaihtelut ovat tuttuja kaikista arkisista keskusteluista, samoin sävelkulkujen sisältämät vihjeet siitä, mitä keskustelukumppanilta odotetaan.

Myös se, millaiseksi koko vuorovaikutusasetelma tulkitaan, riippuu puheen yksityiskohdista. Tämä tulkinta on tärkeä, kos-

Aineiston purkamisessa käytettävät erikoismerkit

Aineistojen purkamisessa eli litteroinnissa nauhalla oleva puhe ja vuorovaikutus yritetään siirtää paperille mahdollisimman sävykkäästi. Koska kyse on elävän puheen kuvauksesta, litteraatiossa ei pyritä kirjallisen tekstin merkintätapojen noudattamiseen vaan sellaisten yksityiskohtien ja sävyjen merkitsemiseen, jotka ovat olennaisia nimenomaan puhutussa vuorovaikutuksessa. Niinpä tarkassa litteraatiossa esimerkiksi pilkut ja pisteet voivat saada eri merkitykset kuin osana tavallista kirjoitettua tekstiä. Seuraava luettelo sisältää keskustelun- ja diskurssianalyysin piirissä usein käytettyjä litterointimerkkejä, jotka perustuvat Gail Jeffersonin kehittämään merkintätapaan (Atkinson & Heritage 1984, ix–xvi). Litteroinnin tarkkuus ja käytettyjen erikoismerkien määrä vaihtelee eri tutkimusten tarpeiden mukaisesti.

(2)	tauco, jonka kesto sekunteina
(.)	alle sekunnin mittainen mikrotauco
[päällekkäispuheen alkukohta
]	päällekkäispuheen loppukohta
=	ryntäys seuraavaan puheenvuoroon
°hiljaa°	hiljaisella äänellä sanottu kohta
äänekäs	(alleiviivaus) kova ääni tai painotus
.	laskeva sävelkulku eli intonaatio
,	tasainen tai nouseva sävelkulku
e:i	(kaksoispiste) äänteen venytys
kou-	(tavuviiva) kesken jäänyt sana
.hhh	kuuluva sisäänhengitys
hhh	kuuluva uloshengitys
> nopea <	muuta puhetta nopeammin sanottu jakso
# nariseva #	narisevalla äänellä sanottu kohta
.hjoo	(piste sanan edessä) sana lausuttu samalla sisäänhengittäen
heh heh	nauru (on joskus ilmaistu maininnalla kaksoissulkeissa)
(epävarma)	(teksti suluisa) nauhalla epäselvästi kuuluva kohta
()	(tyhjat sulut) sana tai puheen jakso, josta ei ole saatu selvää
(())	kaksoissulkeissa purkajan huomioita

ka erilainen ymmärrys vuorovaikutusasetelmasta on yleinen väärinymmärryksen lähde monissa arjen tilanteissa, joissa vuorovaikutusasetelma rakentuu paritanssin tapaan. Esimerkiksi ongelmista, kuten työstressistä, kertominen ystävälle on ”tanssiinkutsu”, jonka voi ymmärtää kahdella hyvin erilaisella tavalla: kutsuna empaattiseen kuunteluun tai ongelmanratkaisuneuvon antamiseen. Kun apuna ei ole tanssiorkesteria, joka määräisi onko kyseessä ”valitustango” vai ”ongelmanratkaisujenkka”, osapuolien välille saattaa kehkeytyä epäsynkroniaa pelkän vuorovaikutusasetelman ristiin menevien tulkintojen takia. Vaikka osapuolten asenteet ja arvomaailmat olisivat samanlaisia ja he pyrkisivät ottamaan toistensa toiveita huomioon, puheen merkityksellisten vihjeiden ja yksityiskohtien tunnistamattomuus voi siis olla riski jaetulle ymmärrykselle.

Se, mitä puhe tulee kulloinkin tuottaneeksi vuorovaikutuksen osapuolten välillä tai millainen vuorovaikutusfunktio sillä on, riippuu suuresti puheen pienistä yksityiskohdista ja siitä, miten osapuolet niitä tulevat tulkinneeksi. Vuorovaikutusasetelmaa kuvaavan tanssimetaforan käyttö on eräs keino tehdä näkyväksi sitä, millaisia tarkoituksellisia tai huomaamattomia, hyödyllisiä tai haitallisia funktioita näennäisesti pienillä yksityiskohdilla voi olla. Vuorovaikutusasetelmien ja niihin liittyvien yksityiskohtien lukutaito tukee jaetun ymmärryksen syntyä ja estää väärinkäsitysten riskejä ihmisten välisessä kanssakäymisessä.

2.3 Suostuttelutaidot

Vuorovaikutuksessa ei ole kyse pelkästään kommunikointitapojen teknisestä läsnäolosta vaan usein ennen kaikkea pyrkimyksestä saada toiset omaksumaan esittämäänsä ideoita, asenteita tai toimintatapoja. Tätä vaikuttamispyrkimystä nimitetään sosiaalipsykologiassa *suostutteluksi*. Selvimmin suostuttelun aspekti lienee mukana vaaliedokkaina olevien poliitikkojen puheessa ja tuotteiden myyntiin houkuttelevissa mainosteksteissä, mutta suostuttelu on jatkuvasti mukana myös jokapäiväisissä arjen tilanteissa. Sen avulla pyritään tulemaan kuulluksi ja otetuk-

si vakavasti sekä pääsemään osalliseksi siihen, miten sosiaalinen todellisuus rakentuu. Suostutteluefektin aikaansaamisessa ei suinkaan ole kyse aina pakottamisesta vaan paljon yleisemmin muista *suostuttelustrategioista*, jotka pikemminkin houkuttelevat kuin pakottavat tiettyyn ajattelutapaan tai toimintaan.

Suostuttelun onnistumisen kannalta on tärkeää, millaisina osapuolet puhumisen kautta näyttäytyvät ja millainen mielikuva heistä henkilöinä ja heidän motiiveistaan kussakin tilanteessa piiryy. Siksi kielenkäytössä yleinen *kasvojen suojeleminen* on kiinnostavaa suostuttelevuuden kannalta. Kielenkäytön suostuttelevan voiman kannalta olennaisia ovat myös sellaiset *retoriset keinot*, joilla on mahdollista kohentaa asian vakuuttavuutta. Vaikka arjen tilanteiden suostuttelevuus tapahtuisikin paljolti huomaamatta, se on silti jokapäiväisen vuorovaikutuksen olennainen piirre varsinkin länsimaisissa kulttuureissa, joissa oletetaan, että yksilöt toimivat pikemminkin omien perusteltujen toiveidensa mukaisesti kuin tradition ohjaamana.

2.3.1 Suostuttelustrategiat

Perinnäinen sosiaalipsykologia käsittelee suostuttelua *sosiaalisen vaikuttamisen* muotona, jossa voidaan valita erilaisia strategioita. Vaikka tässä luvussa tarkastellaan yksisuuntaisen vaikuttamisen sijasta vuorovaikutusta, suostuttelustrategioiden tarkastelu on tässäkin yhteydessä hyödyllistä, sillä niitä käytetään myös osana vuorovaikutusta. Robert Cialdini (2001) on koontanut sosiaalipsykologian tradition sisältämiä ideoita kiteyttävän keskeisten suostuttelustrategioiden luettelon, joka soveltuu hyvin myös arkielämän ilmiöiden tarkasteluun. Luettelo sisältää strategiat, jotka nojaavat

- vastavuoroisuuteen
- sitouttamiseen ja johdonmukaisuuteen
- toisten esimerkin seuraamiseen
- auktoriteettien seuraamiseen
- suostuttelijasta pitämiseen
- oletukseen harvinaisesta mahdollisuudesta.

Arjen tilanteissa *vastavuoroisuus* ja *suostuttelijasta pitäminen* saattavat liittyä usein toisiinsa. Vastavuoroisuus tarkoittaa taipumusta vastata saatuun huomaavaisuuteen huomaavaisuudella. Jos huomaavaisuus on identtistä, kuten syntymäpäivälahjoja vaihdettaessa, kyse on vastavuoroisuuslogiikasta. Jos sen sijaan vaikkapa syntymäpäivälahjan saaminen lisää kiintymystä lahjan antajaan, kiintymys voi saada aikaan muutakin vastavuoroista huomaavaisuutta. On siis tärkeää, että suostuttelija on näyttäytynyt aikaisemmin tavalla tai toisella miellyttävänä henkilönä. Kun esimerkiksi vanhempi asettaa rajoja lapselleen, niiden noudattaminen on todennäköisempää, jos lapsi on jollain tavalla hänelle kiitollinen. Suostuttelevuuden toimivuuden ehtona on kuitenkin se, ettei suostuteltava oleta, että suostuttelija on mielitelty tai lahjonut häntä karkean tarkoitushakuisesti. Toisaalta perhepiirin odotukset saattavat kulutusyhteiskunnassa tehdä esineitä antamalla tuotetun huomaavaisuuden vaikeaksi, koska markkinointi aiheuttaa jo pienillekin lapsille loputtomasti kasvavia kulutusmielityksiä. Sanojen ja eleiden avulla toteutettu huomaavaisuus on näin tullut entistä tärkeämmäksi.

Luetelluista suostuttelustrategioista *sitouttaminen* ja siihen liittyvä johdonmukaisuus tarkoittavat taipumusta seurata valittua linjaa, vaikka valinta olisi ollut aluksi vastahakoinen. Esimerkiksi käy lainsäädäntö, jolla säädettiin jätteiden lajittelupakko tietyn kokoisiin taloyhtiöihin. Monet, aluksi vastahakoisetkin ihmiset ovat muuttaneet asenteensa, kun he ovat joutuneet aloittamaan bio- pahvi- ja paperijätteen lajitteluun, ja opettavat nyt omille lapsilleen lajittelua itsestään selvänä kansalaistaitona. Sitoutumisen ja johdonmukaisuuden strategia kohdataan vielä useammin sellaisissa perhepiirin tai ammatillisen vuorovaiikutuksen tilanteissa, joissa odotetaan ehdotuksen sanallista hyväksymistä. Kun esimerkiksi työnjohtaja kysyy eksplisiittisesti työntekijältä, voidaanko tilanteessa kaavailtua asiaa pitää sovittuna, uusien toimintalinjojen toteutumisen todennäköisyys kasvaa huomattavasti. Vaiteliaisuus ei siis ole välttämättä myöntymisen merkki, toisin kuin vanha sanonta väittää, vaan vasta sanallisesti muotoiltu hyväksyntä.

Auktoriteetin seuraaminen ja toisten esimerkin seuraaminen saattavat kuulostaa äkkiseltään samanlaisilta logiikoilta, mutta suostuttelun kannalta ne eivät sitä ole. Lapsen suostuttelu terveelliseen ruokavalioon komentamalla tai viittaamalla lapsen arvostamiin henkilöihin, kuten kummitätiin tai urheilutähtiin, ovat pikemminkin vastakkaisia strategioita. Määrääväksi auktoriteetiksi asettumisen strategia pyrkii torjumaan suostuteltavan omaa ajattelua (luvussa 1 esitellyn klassisen Milgramin tottelevaisuuskokeen tapaan), kun taas esimerkin seuraamiseen kannustavaan strategiaan sopii luontevasti myös valinnan perusteista keskusteleminen. Toisten esimerkin seuraaminen voi tulla tulkituksi toisellakin tavalla suppeasti, pelkäksi mallioppimiseksi. Toisten esimerkkiä saatetaan nimittäin seurata toisinaan myös rationaalisen päättelyn kautta: jos näyttää siltä, että tervejärkisen oloiset ihmiset toimivat tai ajattelevat tietyllä tavalla, siinä on oletettavasti jotain järkeä. Sokean matkimisen ja rationaalisen päättelyn logiikoilla on tärkeä ero. Jäljittelevän mallioppimisen logiikka ennakoii vahvaa jatkuvuutta, josta on vaikea neuvotella. Jos taas seuraaminen nojaa rationaaliseen päätelyyn, siitä on helppo keskustella toisten kanssa ja lopettaa jäljittely, mikäli seurattujen toiminta osoittautuu arveluttavaksi tai vaikka pelkäksi leikiksi. Näin ollen myöskään sellaista sinänsä kiinnostavaa sosiaalipsykologista koetta, jossa todettiin sivustakatsojien seuraavan taivaalle tuijottavien esimerkkiä, vaikkei siellä ollut nähtävissä mitään erikoista, ei kannata tulkita vahvaksi esimerkiksi ihmisen taipumuksesta toistensa apinoimiseen. Todennäköisyys nähdä jotain erikoista oli tilanteessa nimittäin rationaalisestikin ajateltuna ilmeinen. Toisten esimerkin seuraaminen toimii mielekkäästi sellaisissa arjen tilanteissa, joiden yhteydessä on mahdollista myös puntaroida toiminnan rationaalisia perusteita.

Harvinaisen mahdollisuuden suostuttelustrategiasta on kyse silloin, kun alennusmyyntimainokseen on kirjattu näkyvästi teksti ”Ainutlaatuinen tilaisuus, vain tänään!” Arkielämässä noudatetaan samantyyppistä suostuttelulogiikkaa, kun esimerkiksi korostetaan, että joku asia on toteutettavissa, jos se tapahtuu

välittömästi. Perheen lapsen houkuttelu alennusmyynteihin onnistuu todennäköisemmin silloin, kun hänelle esitetään lupaus ”Pääset vaateostoksille, jos olet viidessä minuutissa valmis”, kuin jos hänelle esitettäisiin kysymys ”Lähtisitkö kanssani vaatekauppaan?”

Sosiaalipsykologinen kirjallisuus tuntee muitakin kuin edellä esitetyn listan suostuttelustrategioita, esimerkiksi mahdollomalla pyynnöllä aloittamisen ja pienten askelten strategian. *Mahdottoman pyynnön strategia* perustuu siihen, että toteuttamiskelvottomankin pyynnön torjuminen voi tuottaa pyynnön torjijalle syyllisyyttä, joka luo otollista maaperää pienemmän pyynnön läpimenoille. *Pienten askelten strategia* saa niin ikään tehonsa tunteen nostatuksesta, mutta edellisestä poikkeavasti se perustuu myönteisesti virittyneeseen tunteeseen. Kun lapsi pyytää aluksi vaatimattomasti vain lupaa tulla kuulluksi kysymällä ”Arvaa mitä?”, hän saattaa tämän jälkeen saada enemmän toiveitaan huomioiduksi kuin ilman tätä puhetta ennakoivaa kysymystä.

Verrattuna yksipuoliseen, esimerkiksi television kautta vastaanotettuun viestintään, arkisissa vuorovaikutustilanteissa havaittuja suostuttelustrategioita on mahdollista vastustaa sanallisesti. Suostutteluyrityksen havaitseva perheenjäsen, työyhteisön jäsen tai asiakkaan asemassa oleva henkilö voi vaikkapa esittää kysymyksen ”Ajatko takaa sitä, että...” tai ”Tarkoitatko, että minun pitäisi...”, jolloin suostuttelustrategia paljastuu. Tämä voi olla hyödyllistä monissa tilanteissa, mutta on mahdollista, että näin suora puhe vaarantaa joskus keskusteluyhteyden, koska toinen osapuoli voi kokea sen epäystävälliseksi. Tätä pulmaa käsitellään seuraavassa jaksossa kasvojen suojaamisen käsitteen pohjalta.

2.3.2 Kasvojen suojaaminen

Vuorovaikutustilanteissa esitetyn puheen vaikuttavuus liittyy tiiviisti siihen, kuinka suotuisan kuvan puhujat tuottavat omasta itsestään ja keskustelukumppaneistaan. Tällainen ”kasvotyö”

(Goffman 1955) on vahvasti seurauksellista suhteessa siihen, kuinka vakavasti keskustelijat ja heidän ajamansa asiat otetaan. Sellaiset puheen kohdat, joissa kasvotyö korostuu, ovat usein erityisen kiinnostavia siltä kannalta, kuinka vakavasti otettavaa tai suostuttelevaa vuorovaikutus on.

Tavallisissa arkielämän tilanteissa keskustelupuheenvuorot oletetaan helposti pelkkäsi informaation vaihdoksi. Ihminen ei kuitenkaan ole pelkkä puhuva nauhuri, vaan vuorovaikutus sisältää paljon muutakin kuin todellisuutta neutraalisti tallentavaa kuvausta. Ajatellaan sellaista erikoista tilannetta, että tavallinen Matti tai Maija Meikäläinen on tehnyt uskottavantuntuisen ufohavainnon. Jos oletettaisiin, että ihminen on luonteeltaan pelkkä muistikuvia tallentava ja toistava nauhuri, hänen voisi ennakoida kertovan mutkattomasti ystävälleen olennaisen informaation tapahtuneesta sanomalla vaikkapa yksinkertaisesti: ”Moi, mä näin ufon.” Tuskinpa hän kuitenkaan tulisi näin asiaa töksäyttäneeksi. Välitön syy sopivamman tyylin valintaan on siinä, että henkilöä, joka kertoo mutkattomasti hyvin yllättäviä asioita, aletaan herkästi epäillä epäluotettavaksi tai epänormaaliksi. Hänen kertomuksensa syynä ei ehkä pidetäkään yllättävää, vaikeasti uskottavaa tapahtumaa vaan hänen itsensä outoutta.

Erving Goffmanin käsitteellä ilmaistuna töksäyttävä kertoja on suuressa vaarassa menettää kasvonsa. Käsite pyrkii havainnollistamaan yleisiä säännönmukaisuuksia siitä, miten kerrotaan asioista, jotka ovat poikkeuksellisen vaikeita puhuttaviksi arkaluonteisuutensa, epäuskottavuutensa tai tuomittavuutensa takia. Vuorovaikutuksen kulun kannalta tällaisissa hankalissa tilanteissa on tärkeää, että ihmisten on mahdollista ottaa jo etukäteen *itserefleksiivisesti* huomioon, miten toiset voisivat heidän puheitaan tulkita, jolloin puhuja voi karttaa negatiivisesti leimaavia ja suosia normaaleja luokituksia eli *kategorioita*.

Epäedullisen tai leimaavan kategorian välttämiseksi hankalat asiat kerrotaan useimmissa arkielämän tilanteissa ikään kuin luonnostaan paljon edellä esitettyä tiivistä töksäytystä ”Moi, mä näin ufon” monisanaisemmin. Seuraavassa pohditaan erästä sosiaalipsykologista tutkimusta (Wooffitt 1992) luovasti soveltamalla,

mitä kaikkea olisi mielekästä lisätä oudon ufo-havainnon kuvaukseen. Kertominen voisi rikastua vaikkapa seuraavaan tapaan:

Kuule Lissu, mulle tapahtu eilen aivan ihmeellinen juttu. Oisko sulla hetki aikaa, ku mä haluaisin kertoa siitä jollekki luotettavalle ystävälle. (Lissu: No kerro ihmeessä.) Me oltiin Repen kanssa kylässä tuolla Sipoossa, jossa se Kaisa asuu miehensä kanssa. Muistat varmaan sen Kaisan, joka me on nähty aina silloin tällöin tossa salillaki. Me oltiin just syöty siinä iltahämärissä iltapalaa ja valmistauduttiin saunomaan. Miehet oli jo saunonu aika kauan ja Kaisa piipahti keittiöön hakemaan jälkiruokaa, ku mä yks kaks huomasin sellasen kamalan kirikkaan ja oudonvärisen valon siel pihamaalla. Niil on sellanen aika suuri piha metsän reunassa, joka näkyy suoraan siitä olohuoneen ikkunasta.

Mä hierasin silmiäni ja mietin ett mikä ihme tää juttu oikeen on: sellanen soikee mahottoman kirkas hitaasti etenevä valo, vähän niinku kamalan kirkas ilmalaiva tai jotain sellasta. Enkä mä ollu juonukkaan paljon mitään, kaks pientä lasia punaviiniä vaan. Sitt mä aattelin, ett voisko se olla sellanen valonheitin, mitä pojankoltiaiset hankkii jostain halpakaupoista. Ku sellasen suuntaa vaikka pilveen, voi syntyä aika erikoisia valoilmioita. Mutta, niinku sä varmaan muistat, eilen taivaalla ei ollu pilvenhattaraakaan eikä ees minkäänlaista sumua. Mä hierasin silmiäni, ett tää ei voi olla totta, ja kutsuin Kaisanki katsomaan, ett mikä tää juttu oikeen on. Se ehtiki sitte nähdä sitä loppua, kun se kirkas valo vähitellen nousi ja samalla himmeni.

Tiiäksä, mä en oo koskaan uskonu mihinkään tollasiin ylikuonnollisiin juttuihin, niinku ufoihin tai muihin, mut täytyy myöntää, että mun on täyty-

ny nyt muuttaa käsityksiäni. Mä ymmärrän, ett sun on hirveen vaikee uskoa tätä. Emmäkää ois ennen uskonu, mut emmä kerta kaikkiaan mitään muutaakaan selitystä keksi.

Miksi näin monimutkaiset ainekset ovat tässä kertomistilanteessa mielekkäitä? Ne tuottavat kertojasta vaikutelmaa *normaalina* ihmisenä, joka viestittää varovaisella lähestymisellään, että hän tajuaa asian äärimmäisen outouden. Kertoja tuottaa itsestään myös siinä mielessä normaalin kuvan, että hän tekee aivan tavallisia askareita. Lisäksi hän yrittää etsiä tervejärkisesti rationaalisia selityksiä oudolle havainnolleen. Hän osoittaa painokkaasti ymmärtävänsä, että kuulijan on hyvin vaikea uskoa kuvaus todeksi, mikä on olennaista vuorovaikutukselliselta kannalta. Kertoja siis tulee antaneeksi itsestään vaikutelman mahdollisimman tervejärkisenä ja normaalina sekä keskustelukumppaninsa näkökulman ymmärtävänä ihmisenä. Näillä keinoilla hänen kertomusmuotoon kudottu kuvauksensa on siis huomattavasti vakuuttavampi kuin ohimennen mainittu lausahdus voisi olla.

Samanlaisia keinoja on käytettävissä muissakin sellaisissa arkielämän tilanteissa, joissa halutaan suostutella toisia ymmärtämään jokin oletettavasti oudolta kuulostava kuvaus ja siihen mahdollisesti liittyvä ehdotus. Perhepiirissä vaikeasti esitettävä asia voi olla vaikkapa jonkin erikoisen ja kalliin hankinnan tarpeellisuus. Ylipäätään sen hallitseminen, mikä tieto on hyväksyttävää ja tärkeää, antaa toimijalle paljon vaikutusvaltaa suhteessa kanssatoimijoihinsa. Erityisesti *diskursiivinen sosiaalipsykologian* suuntaus (esim. Edwards 1997; Potter 1996; Edwards & Potter 1992) on erikoistunut sen tarkasteluun, kuinka monin tavoin tavallisessa arkipuheessa on mahdollista tuottaa vakuuttavuutta ja tosiasian vaikutelmaa viittaamalla sellaisiin psykologisiin seikkoihin kuin omaan havaintoon, tuntemuksiin ja päätteelyyn. Tästä perspektiivistä ihmisen sisältä kumpuavaksi psykologiseksi tiedoksi yleensä mielletyt seikat selittyvätkin paljolti vuorovaikutustilanteista: puheeseen valikoidaan sellaisia kuvauksia, jotka sopivat tietynlaisiin vuorovaikutuksellisiin tehtäviin.

Edellä esitetyssä kertomuksessa puheen ylimääräisen tuntuisten kohtien funktio oli ensinnäkin puolustautuminen sitä epäilystä vastaan, että puhuja olisi henkilönä käsittämätön tai outo, ja toiseksi sen vakuuttaminen, että kerrottu tieto on faktisesti oikea. Samantapaisesti viittaaminen omaan havaintoon, tuntemuksiin ja päättelyyn on mukana tilanteissa, joissa päänsärky, mieliala tai tilanteen erityisyys ilmaistaan kohteliaan kieltäytymisen tarkoituksessa. Viittaus suojaa kieltäytyjän kasvoja heikentämällä hänen riskiään tulla luokitelluksi epäkohteliaaksi.

Myös sellaiset tilanteet, joissa puhujan itsensä sijasta keskustelukumppanin kasvot ovat uhattuina, ovat vuorovaikutuksellisesti haastavia. Seuraavassa on esimerkki, joka havainnollistaa, mitä kaikkea toisen kasvoja suojeleva puhe voi sisältää. Ote on poimittu tilanteesta, jossa kriminaalihuollon sosiaalityöntekijä ottaa nuoren asiakkaansa kanssa puheeksi sen, että hän tulkitsee tämän valehdelleen edellisellä tapaamisella. Asia on hyvin tärkeä, sillä asiakkaasta laaditaan yhteisen neuvottelun perusteella asiakirjaa, joka voi vaikuttaa merkittävästi hänen tulevaisuuteensa, siihen, joutuuko hän vankilaan vai selviääkö paljon kevyemmällä ja vähemmän leimaavalla yhdyskuntapalvelulla. Jos aihe voi loukata toista keskustelun osapuolta, puheeseen on mielekästä liittää liiallisen loukkaavuuden riskiä lieventäviä aineksia, joiden tuomista puheeseen voidaan kuvata yhteisnimityksellä *arkaluonteisuuden tuottaminen* (Suoninen 1999).

Ote on purettu yksityiskohtien olennaisuuden takia tarkkoja erikoismerkkejä käyttäen. Lisäyksenä edellisen tarkasti puretun otteen yhteydessä esiteltyihin erikoismerkkeihin on syytä mainita, että hakasulku [tarkoittaa päällekkäispuheen alkukohtaa ja .hh kuuluvaa sisäänhengitystä.

- 1 Sosiaalityöntekijä: soveltuvuusselvityksessä ei ei tarte ottaa kantaa ollenka
- 2 rikoksiin eikä mihinkä[än
- 3 Asiakas: [Joo

- 4 S: Mut henkilötutkinnassa taas, (.) on lupa, (2) niinkun
- 5 esimerkiks niinku jos katot tän, (.) yhteen-
vetoo niin
- 6 siinähan, (.) [se,
- 7 A: [Joo.
- 8 S: Suthan todettiin siinä kumminki syylliseks. (1) Jälkikäteen
- 9 mietin että puhuiksä täällä omias vai ()
oliks se viimeinen
- 10 heh yritys niinkun välttää (jo) tätä juttua
(sanan
- 11 ”puhuiksä” jälkeen naureskelua tähän
saakka)) koska se oli
- 12 kumminkin niin ristiriidassa sillon
[sen pöytäkirjan kanssa
- 13 A: [My-hy.
- 14 S: missä sä olit tunnustanu.
- 15 S: .hh Mut se on vanha juttu sil ei o nyt välii.

Asiakkaan kasvoja uhkaa syyttäminen valehtelusta. On kiinnostavaa, ettei sosiaalityöntekijä töksäytä asiaansa mahdollisimman suoraan, esimerkiksi muodossa ”Valehtelit minulle. Älä valehtele enää”. Kuten kursivoinnilla merkitystä kohdasta ilmenee, hän sen sijaan pehmentää sanamuodon valehtelusta ”omiaan puhumiseksi”. Lisäksi hän pehmentää sen väitelseestä tuttavallisesti muotoiluksi kysymyslauseeksi. Edelleen hän lieventää varman tiedon vaikutelmaa epävarmemmaksi (”Jälkikäteen mietin että puhuiksä täällä omias”). Myös edeltävän puheen sävy on kiinnostava: varmaotteisen tyylin sijasta sosiaalityöntekijä lähestyy kuumaa aihetta varovaisen takkuilevasti: puhekielisesti, pitämällä usein taukoja ja toistamalla sanaa ”niinku”. Niin ikään kuumaa aiheen jälkeinen puhe sisältää kiinnostavia ylimääräisyyksiä: tunnelmaa keventävää naureskelua ja ”omiaan puhumisen” syyllistävyyttä edelleen lieventäviä selontekoja. Selonteosta ensimmäinen, ”oliks se viimeinen heh yritys niinkun välttää (jo)

tätä juttua” (rivit 9–10), tekee ”omiaan puhumisesta” osin ymmärrettävää. Otteen loppu (rivi 15), ”Mut se on vanha juttu sil ei o nyt välii”, lieventää edelleen mahdollista syyllistävyyttä.

Mitä merkitystä tällaisella arkaluonteisuuden tuottamisella, joka toteutuu takkuiluna, sanamuotojen ja tyylien pehmennyksinä ja lieventävinä selittelyinä, sitten voisi tarkemmin ottaen olla? Monissa arkielämän tilanteissa nämä keinot saattavat antaa kritiikin esittäjästä vaikutelman paljon ymmärtäväisempänä tai tahdikkaampana kuin hän näyttäytyisi suoran kritiikin esittäjänä. Tähän liittyvästi pehmennykset suojaavat paitsi kohdehenkilön myös puhujan itsensä kasvoja ja ovat omiaan ehkäisemään keskustelua vaarantavia konflikteja. Jännitteisten tilanteiden pehmentäminen on myös omalta osaltaan rakentamassa pitkäaikaista yhteistyösuhdetta, otteessa esitellyn asiakassuhteen lisäksi yhtä hyvin esimerkiksi puolisoiden välistä suhdetta, vanhemmuussuhdetta tai työnjohtajan ja työntekijän välistä suhdetta. Tässäkin yhteydessä on tosin syytä muistaa, että vuorovaikutuksessa on kaksi osapuolta. Sellainen varovaistaminen, joka toimii yhdessä arkielämän tilanteessa tietyn henkilön kanssa, saattaa epäonnistua toisessa tilanteessa. Näin ollen ei ole mielekäästä esittää yleispäteviä ohjeita siitä, miten mahdollisesti syyllistäviksi koettuja aiheita voi tuoda esiin. Sen sijaan voidaan sanoa, että arkaluonteisuuden tahdikas tuottaminen on taito, jota ilman monet tärkeät vuorovaikutustilanteet voivat dramaattisesti epäonnistua.

Arkaluonteisuuden tuottamisen taito voi olla erityisen hyödyllinen sellaisissa ammatillisissa kohtaamisissa esimerkiksi sosiaali- ja terveystyön aloilla, joissa asiakkaat kokevat puhumisen vaikeaksi. Vuorovaikutustaito ei kuitenkaan tarkoita näissäkään tilanteissa puheen jatkuvaa takkuilevuutta ja pehmentämistä. Jos arkaluonteisuuden tuottaminen onnistuu vaikeasta aiheesta käytävän keskustelemisen aloituksessa, on myöhemmin luontevaa siirtyä suorempaan puhetyyliin.

Kuten aiemmin todettiin, omia kasvojaan suojaavan ihmisen ei ole mielekäästä toimia nauhurin tapaan, neutraalina tosiasioiden mainitsijana. Tämä pätee pitkälti myös toisen kasvoja

varjelemaan keskustelijaa. Ehkäpä vielä osuvampi vertaus tässä olisi, ettei toisen kasvoja uhkaaviin seikkoihin kannata yleensä suhtautua uutistenlukijan viileydellä. Useimmissa arkielämän vuorovaikutustilanteissa on nimittäin tarpeen osoittaa viileän neutraaliuden sijasta asianmukaisia tunteita. Kun esimerkiksi nuori nainen arvostelee seurustelukumppaniaan, äiti lastaan, työnjohtaja alaistaan tai työntekijä asiakastaan, tilanteeseen sopimattomien tunteiden tai tunteettomuuden vaikutelma saattaa vaarantaa koko vuorovaikutuksellisen yhteistyön. Kuten Goffman (1959) esittää, rooleihin kuuluu tietynlaisia tunteita. Kaikkein vahvimmin syyllisyyttä lieventävää empatiaa odotetaan ehkä äidin roolissa olevalta suhteessa lapseensa, mutta tilanteen mukaan samantapaisia odotuksia liitetään moniin muihinkin, kuten ystäväan, esimieheen ja auttamistyön tekijään. Eikä tämä odotus koske pelkästään annettuja rooliasemia vaan toisinaan myös vuorovaikutustilanteessa otettuja hetkittäisiä asemia, kuten asettumista kriitikoksi.

Asiaankuuluvien tunteiden ei myöskään katsota kuuluvan pelkästään hierarkiassa ylemmille henkilöille, vaan myös alaisilta, lapsilta ja asiakkailta odotetaan monissa tilanteissa tietynlaisia tunteita ja tahdikkuutta. Näiden sosiaalisten taitojen hallinta voi kohentaa vuorovaikutuksen osapuolen vaikutusvaltaa, vaikka hän olisi hierarkiassa alempana. Vuorovaikutusta analysoivan sosiaalipsykologisen tiedon avulla on siten mahdollista täsmentää esimerkiksi sitä, mitä viime vuosina lanseerattu ”alaistaitojen” käsite voisi tarkoittaa käytännössä, ja myös sitä, mitä mahdollisuuksia ja riskejä sen käyttöön voi liittyä. Erityisen tärkeitä vuorovaikutustaitoja hierarkkisesti alemmassa asemassa olevalle ovat sellaiset, jotka auttavat tuomaan esiin vaikeita aiheita ja yllättäviä ideoita siten, ettei hänen puhettaan kuulla vain alemman kategorian edustajan rooliin kuuluvana kritiikkinä tai mielipiteen ilmaisuna vaan sisällöllisen argumentoinnin kannalta. Taito suojella omia ja keskustelukumppaneidensa kasvoja tukee menestyksellisen argumentoinnin mahdollisuutta myös ja ehkä ennen kaikkea silloin, kun keskustelijoiden välillä on statusero.

2.3.3 Retoriset keinot

Edellä esiteltyjen suostuttelukeinojen lisäksi vuorovaikutuksessa on mukana monia muita vakuuttamisen ja vaikuttamisen keinoja. Sosiaalipsykologiassa erityisesti niin sanottu *uuden retoriikan traditio* (Billig 1987) tarkastelee sitä, mitä erilaisia kielellisen muotoilun keinoja on käytettävissä, kun halutaan vaikuttaa kuulijoihin tai lukijoihin. Siinä katsotaan, että retorinen muotoilu on tärkeä ominaisuus kaikessa kielenkäytössä. Kielenkäyttö, olipa kyse kirjoitetusta tai puhutusta kielestä, on nimittäin pakko muotoilla jollakin tavalla, jotta se vakuuttaisi yleisönsä ja toimisi tavoiteltujen jatkotulkintojen tai toimenpiteiden perusteluna.

Uuden retoriikan traditiossa puhutaan usein *retorisista keinoista* tai *strategioista*, joilla kielenkäyttäjät voivat lisätä argumentaationsa vakuuttavuutta. Kokoavasti voidaan luetteloida seuraavia retorisia keinoja (Jokinen 1999):

- etäännyttäminen omista intresseistä
- puhujakategoriolla oikeuttaminen
- sitoutumisasteen säätely
- konsensuksella, asiantuntijalausunnolla ja selviöllä vahvistaminen
- yksityiskohtien ja narratiivien (eli kertomusten) käyttö
- määrällistäminen ja ääri-ilmaukset.

Tämä retoristen keinojen luettelo perustuu pitkälti tutkijoiden tekemiin analyyseihin poliitikkojen ja muiden päätöksentekijöiden kielenkäytöstä, mutta samoja keinoja käytetään myös tavalisessa arkielämän vuorovaikutuksessa.

Etäännyttäminen omista intresseistä tarkoittaa sen epäilyksen hälventämistä, että esitetyt arviot johtuisivat oman edun ajamisesta. ”Eiks tää meidän vanha auto oo melkonen bensasyöppö” saattaa olla verrattomasti tehokkaampi pohjustus uuden auton ostamisaikeelle kuin oman halun tai edun korostaminen. Bensasyöppöyden teho perustuu itsekkyyden sijasta esille nousevaan huoleen ympäristön tilasta. Sanavalinnan retorinen teho ei

edellytä välttämättä sitä, että kyseessä olisi tosiasiaassa ympäristöä säästävä teko. Vaikka auton valmistuksen edellyttämä luonnonvarojen tuhlaus olisi bensiinin kulutuksen pienenemisestä koituvaa säästöä merkittävämpi, mielikuva saattaa silti toimia tehokkaana suostuttelun välineenä.

Puhujakategoriolla oikeuttaminen ja *sitoutumisasteen säätely* ovat toisiaan muistuttavia retorisia keinoja. Puhujakategoriaksi toisiin vaikuttamaan pyrkivän kannattaa yleensä valita mahdollisimman suotuisa vaihtoehto, jos on kyse omasta puheesta. Mahdollisimman epäedullinen vaihtoehto puolestaan saattaa olla tehokkaampi, jos on kyseessä henkilö, jonka puhetta halutaan vastustaa. Esimerkiksi virke ”Puutarhanhoidon harrastajana minusta näyttää selvältä, että taloyhtiömme pihat tulisi hoitaa uudella tavalla” voi toimia vahvemmin suostuttelevana avauksena kuin pelkkä ”Minusta taloyhtiömme pihat tulisi hoitaa toisin”. Sitoutumisasteen säätelyllä keskustelija voi puolestaan saada liikkumavaraa siihen, kuinka hänen puheenvuoronsa voidaan tulkita. Ero on siinä, tuottaako puhuja itsestään puhujakategorian tiedon hyväksyjänä, epätietoisena vai tietoa epäilevänä. Esimerkiksi vanhemman tai opettajan muotoilut ”Pekka on sairas eikä voi mennä kouluun” ja ”Pekka kertoo olevansa niin sairas, ettei voi mennä kouluun” kuulostavat äkkiseltään samanlaisilta. Niiden välinen valinta on kuitenkin olennainen siltä kannalta, millainen mielikuva kuvastuu asiasta tai henkilöstä syntyy. Edellisessä vaihtoehdossa syntyy vaikutelma, että puhuja tietää Pekan olevan sairas. Jälkimmäisessä vaihtoehdossa tiedon oikeellisuus taas jää tilanteen mukaan epäselväksi tai herää epäilyksen Pekan epäluotettavuudesta. Jälkimmäinen, tietoa vahvistamaton vaihtoehto antaa puhujalle mahdollisuuksia sovittaa jatkokeskustelussa sitoutumisastettaan tiedon oikeellisuuteen toisten esittämiin kannanottoihin.

Konsensuksella, asiantuntijalausunnolla ja *selviöllä vahvistaminen* on monessa tilanteessa vakuuttavampaa kuin pelkkä oman mielipiteen ilmaiseminen. Tämä vahvistaminen voi toteutua esimerkiksi muotoiluissa ”Kaikkihan sen tietää, että...” tai ”Viimeaikaiset psykologiset tutkimukset ovat osoittaneet

vakuuttavasti, että ...”. Viittaaminen asiantuntijoihin tai yleiseen konsensukseen luo vakuuttavuutta, vaikka asiantuntijoilla ja kansalaisilla on usein kilpailevia näkemyksiä siitä, mikä tieto on perusteltua tai olennaista. Selviöön voi vihjata myös ikään kuin rivien välissä siten, että asiat saadaan näyttämään toimi-joista riippumattomilta. Luonnolliset tosiasiat näyttävät puhuvan puolestaan. Tästä on kyse vaikkapa silloin, kun korostetaan, ettei ”tässä taloudellisessa tilanteessa” ole mahdollista hankkia uusia työvälineitä. Samantyyppisestä retoriikasta on kyse, jos seurustelevan parin työnjakoa koskevassa keskustelussa mies esittää kantanaan, etteivät kotityöt sovi miehelle. Tällainen kyseenalaistamattomaan selviöön viittaaminen luo kuvan siitä, että asiasta on tarpeetonta keskustella.

Esimerkkinä *yksityiskohtien ja narratiivien käytöstä* sekä *määrällistämistä* ja *ääri-ilmauksista* toimii aikaisemmin tarkasteltu ufo-havainnosta kertominen. Asian, jota toisten on oletettavasti vaikea uskoa tai hyväksyä, voi esittää retorisesti vakuuttavammin kertomuksena. Kertomuksen maustaminen monilla tiheillä ja rationaalisuutta ilmentävillä yksityiskohdilla lisäsi olennaisesti kuvauksen uskottavuutta. Ääri-ilmausta kertomuksessa edusti maininta, ettei kertoja ole ”koskaan uskonu mihinkään tollasiin yliluonnollisiin juttuihin”. Napakka äärimmäisyyden korostaminen tekee tässä yhteydessä vastaargumentin esittämisen vaikeammaksi kuin epäröivä kuvaus. Ääri-ilmauksia voidaan käyttää myös esimerkiksi työpaikka-keskusteluissa. Vaikkapa virke ”Aina kun olen tavannut yrityksemme toisen toimipisteen väkeä, tunnelma on ollut kireä” voi hankaloittaa toisen toimipisteen kanssa käydyn yhteistyön positiivisten puolien painottamista keskustelukumppanille.

Monet muutkin retoriset keinot ovat yleisiä arkipuheessa. Näistä kaikkein yleisin lienee *vasta-argumenttiin* valmistautuminen, joka toteutuu tavalla tai toisella useimmissa jännitteisissä vuorovaikutustilanteissa. Esimerkkinä toimivat tässäkin jo aikaisemmin käsitellyt omia ja toisten kasvoja suojaavat puheta- vat. Niissä on pyritty ehkäisemään epäily, että puheessa olisi kyse yksilön ominaisuuksista eikä pätevistä tilanteen kuvauksesta.

Kertomuksessa ufo-havainnosta puhujan näyttäytyminen epärationaalisena henkilönä tuli torjutuksi tehokkaasti.

Puheen sävyihin ja muotoilutapoihin liittyvän suostuttele- vuuden analysointi voi siis rikastuttaa sitä sosiaalipsykologian pitkän linjan tutkimustraditiota, jossa eritellään ihmisten vä- lisiä vaikutussuhteita. Suora käskeminen on vain eräs retorisen muotoilun tapa, ja se toimii mielekkäästi vain harvoin. Kiinnos- tavampia ja useampiin arjen tilanteisiin soveltuvia keinoja ovat huomaamattomat suostuttelun keinot, joissa luodaan molem- minpuolisesti mielikuvaa tahdikkaista ja pätevästi argumentoi- vista sekä toistensa näkökulmat huomioivista keskustelijoista. Näiden keinojen tunteminen voi auttaa myös havaitsemaan, mil- loin tahdikas ja asiallisesti argumentoiva puhe syystä tai toisesta puuttuu. Puutteen havaitseminen on hyödyllistä, jotta osattai- siin tavoitella muutosta vaikkapa vaikeasti tunnistettaviin tois- ten väheksymisen ja kiusaamisen käytäntöihin.

Kielenkäytön muotoilutapojen lisäksi olennaisia ovat kuiten- kin myös ne sanavalinnat ja kategorisoinnit, joita arkikeskuste- luissa tehdään. Seuraavaksi siirrytään tämän vuorovaikutuksen sisällöllisen puolen tarkasteluun.

2.4 Vuorovaikutuksen kytkennät kulttuurisiin merkityksiin

Edellä keskityttiin vuorovaikutuksen muotoilutapojen ja raken- teiden tarkasteluun: vuorovaikutusasetelmiin pienine sävyineen ja yksityiskohtineen, kasvojen suojaamisineen sekä retorisine muotoilutapoineen. Kuvatut ilmiöt soveltuvat vuorovaikutuk- sen osaksi riippumatta siitä, millaisten asiasisältöjen yhteydessä niitä käytetään. Muotoilutapoja koskevat taidot myös vaikutta- vat siihen, millaisia asioita osapuolet voivat nostaa luontevasti keskusteluun, määräämättä tätä kuitenkaan kokonaan. Se, mitä kategorioita keskusteluun tuodaan ja mitkä niistä tulevat hyväk- sytyiksi, on vahvasti seurauksellista. Esimerkiksi se, millaisin ni- mityksin henkilö tulee kuvatuksi keskustelun kokonaisuudessa

mahdollisine positiivisine, negatiivisine, normalisoivine ja leimaavine aspekteineen, voi vaikuttaa perustavasti siihen, millainen asema hänelle myöhemmin lankeaa. Itse asiassa koko ymmärryksemme maailmasta, tapahtumista ja myös omasta itsestämme pohjautuu valitsemiimme ja yhdessä vahvistamiimme käsitteisiin sekä niihin liitettäviin assosiaatioihin. Näin ollen myös kuvausten sisältämien sanavalintojen tarkastelu on tärkeää liittää osaksi vuorovaikutuksen analyysiä.

Vuorovaikutuksen muotoilutapoihin ja kulttuuriin merkityksiin liittyvät käytännöt

Sitä, että vuorovaikutuksessa on kaksi olennaista aspektia – muotoilutapaan liittyvä ja sanavalintoihin liittyvä – on arjen nopeasti etenevissä tilanteissa vaikea havaita. Sarjakuvapiirtäjä on kuitenkin onnistunut kuvaamaan osuvasti tuota eroa. Ensimmäisessä kuvassa äidin puheenvuoro havainnollistaa ilmaisutapaan liittyvää puolta, jätätävää sävyä. Keskustelukumppani, äidin murrosikäinen poika, tunnistaa seuraavassa kuvassa tämän sävyn merkitykselliseksi. Sen sijaan hän ei näytä lainkaan tunnistavan äidin kolmannessa ruudussa korostamaa kulttuurista merkityssisältöä, syntymäpäivän lämminhenkistä muistamista läheisissä ihmissuhteissa.

Merkityksiä kantavat sanat tulevat käyttöömmme niiden kulttuurien ja osakulttuurien resursseista, joihin kuulumme. Käsitteellisiä vaihtoehtoja ammennetaan nykyisin yhä enemmän joukkoviestimien kautta, mutta niitä valikoidaan ja täsmennetään toisten kanssa käytävässä vuorovaikutuksessa.

2.4.1 Tulkintarepertuaarit ja diskurssit

Omien henkilökohtaisten ominaisuuksien kuvaaminen saattaa vaihdella arkielämän tilanteissa yllättävän paljon. Esimerkiksi yksilöllisyyttään vahvasti korostanut henkilö saattaa seuraavassa keskustelun vaiheessa painottaa tavallisuuttaan, määrätietoista luonnettaan painottanut arkuuttaan tai vanhoillisia asenteita korostanut uudenaikaisuuttaan. Samanlaista sisällöllistä ja asenteellista vaihtelua liittyy myös muiden asioiden kuin oman itsen kuvailuun. *Kielenkäytön vaihtelu* on tyypillistä keskustelulle, vaikka niissä toisaalta odotetaan yleensä konstailematonta totuudenmukaisuutta. Ihmisen kielenkäytön ymmärtämiseksi sitä on tarpeen suhteuttaa sekä vuorovaikutustilanteen vaihteluihin että aikakautemme yleisesti käytettyihin sanastoihin.

Aikakauden sanastot rajaavat mahdollisuuksia, joilla voidaan merkityksellistää todellisuutta. *Merkityksellistäminen* tarkoittaa, että emme voi nähdä todellisuutta sellaisenaan vaan ainoastaan kulttuurisesti annettujen käsitteiden kautta miellettyinä. Käytännössä voimme kuvata omaa arjen todellisuuttamme vain median kautta julkisuudesta tuttujen ja kasvatuksesta, koulutuksesta ja aiemmista vuorovaikutustilanteista omaksumiemme sanojen, jäsennostapojen ja mielikuvien avulla.

Eräässä väitöskirjaa (Tolkki-Nikkonen 1985) varten tehdyssä haastattelussa 10 vuotta naimisissa ollut perheenäiti luonnehti itseään useilla, varsin erilaisilla tavoilla (Suoninen 1993). Joissain haastattelun kohdissa hän kuvasi itsensä perhekeskeisenä äitinä, joka viihtyy lastensa kanssa erityisen hyvin ja haluaa antaa heille kaikkensa. Toisissa haastattelun kohdissa hän sen sijaan korosti sen ahdistavuutta, että hän on joutunut luopumaan omista harrastuksistaan ja jättämään aikuiskontaktit vähiin. Kaksinaisuus

on ymmärrettävää siinä suhteessa, että julkisessa keskustelussa on painotettu viime vuosikymmeninä sekä perhekeskeisiä eli familistisiä että yksilökeskeisiä eli individualistisia ihanteita. Sosiaalipsykologian diskurssianalyttisessä suuntauksessa eritellään kielenkäytön vaihtelun suhdetta sen tuottamiin seurauksiin. Siinä nimitetään *tulkintarepertuaareiksi* tällaisia ihanteita, jotka perustuvat aikakautensa julkisessa keskustelussa käytettyihin sanastoihin (esim. Potter & Wetherell 1987). Esimerkin haastateltavan vastaukset sisältävät edellä mainittujen familistisen ja individualistisen repertuaarin lisäksi myös humanistisen, realistisen ja romanttisen repertuaarin sekä kohtalorepertuaarin sanastoja. Kaikki repertuaarit rakentavat kukin omanlaisensa kuvan samasta aiheesta, tässä tapauksessa haastatellusta perheenäidistä itsestään. Sekä arkielämässä että usein myös tutkimuksissa on tapana kuvata aiheita mahdollisimman selkeinä kokonaisuuksina. Tulkintarepertuaarien kirjon kautta jäsennettyinä perheenäidin asema sen sijaan näyttytyy moniulotteisena. Hänen tapansa tehdä ymmärrettäväksi omaa itseään haastatteluvuorovaikutuksessa tulkittiinkin diskurssianalyttisessä tutkimuksessa kulttuuristen repertuaarien ristiriitaisuutta havainnollistavan runon kautta seuraavasti.

Mistä on perheenäidit tehty?

Velvoitteista ylevistä
 Perhekahleen kirouksista
 Kohtalonkin pyörtehistä
 Realistin päätelmistä
 Humanistin aitoudesta
 Romantikon unelmista
 Kaiken tämän hallinnasta
 Ristiriidan parsinnasta
 Syyllisyyden vallinnasta
 Niistä on perheenäidit tehty.

(Suoninen 1993)

Runon havainnollistama kielenkäyttäjän ja kulttuurisesti annettujen repertuaarien suhde on kahtalainen: toisaalta repertuaarien sisältämät ihanteet ovat paljolti velvoittavia, toisaalta ne ovat resursseja, jotka mahdollistavat itsensä ymmärrettäväksi tekemisen vaihtoehtoisin painotuksin. Velvoittavuus tarkoittaa esimerkiksi sitä, että ollakseen arvostettu nykyajan perheenäiti, on syytä esiintyä sekä perhekeskeisenä familistina että yksilöllisenä individualistina, ja edelleen jollain tasolla myös humanistisena ymmärtäjänä ja realistisena ajattelijana. Toisaalta kohtalorepertuaari, joka perustui haastateltavan vastauksissa fatalistiseen ajatukseen siitä, ettei ihminen voi vaikuttaa paljoa omaan kohtaloonsa, ei ole nyky-Suomessa luonteeltaan velvoittava vaan pikemminkin resurssi, joka voi olla käyttökelpoinen asioiden ymmärrettäväksi tekemisen väline joissain keskustelutilanteissa. Samaan tapaan myös muut edellä mainitut ihanteet voivat olla joissain puhetilanteissa keskenään vaihtoehtoisia asioiden ymmärrettäväksi tekemisen resursseja. Edellä on keskitytty esimerkinomaisesti perheenäidin repertuaarien kuvaukseen, mutta on oletettavaa, että myös vaikkapa isyyteen, nuoruuteen tai ammatilliseen identiteettiin liittyy samantapaisesti useita keskenään jännitteisiä repertoaareja.

Mikä repertuaari hyväksytään ja mikä puolestaan kuullaan arveluttavana, voi vaihdella suuresti eri aikakausina ja eri kulttuureissa. Esimerkiksi perhearvojen tai yksilöllisyyden korostamisen suosio ja velvoittavuus on vaihdellut. Jos repertuaarin velvoittavuus on voimakasta, eri repertuaarien sisältöä on osuvaa luonnehtia Michel Foucault'n (1981) edustaman tutkimussuuntauksen mukaisesti tiettyyn aikakauteen liittyviksi *diskurssiiksi*. Diskurssit voivat muotoutua vallitsevaksi, luonnollisena pidetyksi totuudeksi omine sanastoineen ja käytänteineen. Foucault'n mukaan diskurssit puhuvat ihmisten kautta ja ne rakentavat sosiaalista todellisuutta tietynlaiseksi. Siltä osin kuin diskurssit rakentavat eri ihmisryhmien välille *valtasuhteita* on osuvaa puhua myös *ideologisista seurauksista*. Silloin on kyse sellaisista kielen käytön funktioista, jotka saavat tietynlaisen eri-arvoisuuden näyttämään luonnolliselta. Diskurssi tarkoittaa siis

tiettyyn aikakauteen liittyviä sanastoja ja niihin liittyviä käytäntöjä, jotka rakentavat todellisuutta tietynlaiseksi. *Tulkintarepertuaari* on diskurssia suppeampi käsite, sen voi luonnehtia diskurssin sisältämäksi sanastoksi. Diskurssin käsitettä on ollut tapana suosia silloin, kun analysoidaan yhtä, tietyn aikakauden hallitsevaa puhe- ja toimintatapaa. Tulkintarepertuaarin käsitettä on sen sijaan sovellettu useammin kielen käytön ristiriitojen analysoimiseen.

Koska kielenkäyttö liittyy siis sekä laajaan kulttuuriseen kontekstiin että paikalliseen tilanteeseen, on vuorovaikutuksen analysoinnissa hyödyllistä tehdä ero keskustelun siirtojen kahdenlaisten funktioiden välille: sellaisten, jotka saavat merkityksensä vain paikallisessa tilanteessa, ja sellaisten, jotka liittyvät myös laajoihin ideologisiin kysymyksiin, esimerkiksi vallitsevaan eriarvoisuuden ihmisryhmien välillä. Sosiaalipsykologisen vuorovaikutuksen analysoinnin kannalta erityisen kiinnostavia kohtia keskusteluissa ovat sellaiset, jotka liittyvät sekä vuorovaikutuksen neuvoteltavuuteen että myös laajempiin ideologisiin kysymyksiin. Esimerkiksi keskustelu siitä, onko homoseksuaalisesti ja transseksuaalisesti suuntautuneiden mahdollista jatkaa papin virassa, voi sisältää erisuuntaisten repertuaarien kirjoa mutta samalla myös aikakauteen liittyvää luonnolliseksi diskurssiksi asettuvaa tietoa.

Arkielämässä yleisempi kielenkäytön monitasoisuus on havainnollistettavissa tilanteella, jossa ihminen on ostamassa tullaishahjaa läheiselle lapsen saneelle tuttavapariskunnalleen. Kun hän valitsee sopivaa lahjaa valintamyymälän sinisistä ja vaaleanpunaisista potkupuvuista, hän alkaa ehkä huomaamattaan muistella, oliko kyseessä tyttö vai poika. Sukupuolta koskevat diskursiiviset käytännöt ohjaavat herkästi kättä vaaleanpunaiseen väriin, jos kyseessä on tyttö, ja siniseen, jos kyseessä on poika. On kuitenkin huomion arvoista, ettei ideologisesti latautunut diskurssikaan täysin määrää ihmisen toimintaa. Lahjan ostajan on mahdollista valmistautua antamaan selityksiä tai *selontekoja* (engl. account) lahjanantotilanteessa, jos hän poikkeaa yleisesti noudatetusta käytännöstä. Hän voi viitata vaikkapa vas-

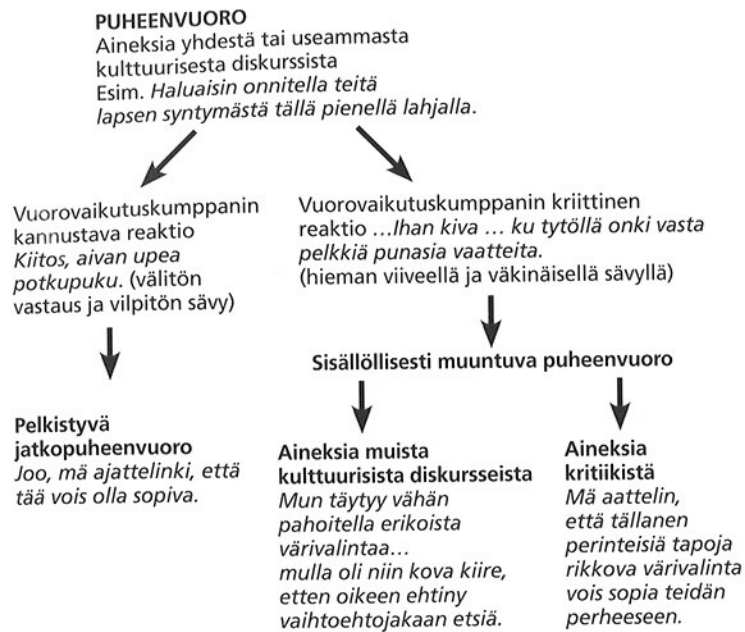
tasyntyneen lapsen vanhempien arvomaailmaan, jos niihin kuuluu perinnäisten sukupuoliroolien kritikointia, tai hän voi pahoitella erikoista valintaansa sillä, että oikeanväriset potkupuuvut olivat loppuneet. Olennaista on, että ihmisellä on kyky valmistautua vuorovaikutustilanteeseen ennakoimalla aiheeseen liittyvää *diskursiivista ilmastoja* ja valmistautumalla antamaan selityksiä suhteessa diskurssien *velvoittavuuteen*.

Vuorovaikutuksen ennakointi on haastava tehtävä. Yhtä vaikeaa on tuoda siihen muita kuin itsestään selviä merkityksiä. Saatamme nimittäin toistella ikään kuin luonnostaan ja paljon enemmän kuin huomaammekaan niitä diskursseja ja repertoareja, jotka ovat meille kulttuurisesti tutuimpia. Kieli on siis konservatiivista. Vaikkei annettujen puhetapojen ulkopuolelle olisi pääsyä, on tuttuja aineksia mahdollista painottaa ja täsmentää monin tavoin vuorovaikutustilanteissa. Tilanteessa hyväksytty joustavuuden määrä ei kuitenkaan riipu pelkästään puhujasta vaan myös vuorovaikutuksen toisesta osapuolesta.

2.4.2 Merkitysten muuttuminen vuorovaikutusprosessissa

Vuorovaikutusprosessien aikana on mahdollista kehittää puheenvuorojaan suhteessa toisen osapuolen keskustelunsiirtoihin. Seuraava kuvio konkretisoi, miten puheenvuoron sisältö on taipuvainen muuntumaan, kun se suhteutuu keskustelukumppanin reaktioihin vuorovaikutuksen aikana.

Vaikka siis arkipäivän tilanteissa tuntuisi siltä, että puhe kumpuaa vain puhujan yksilöllisestä ajattelusta, omaa puhetta muutetaan myös suhteessa toisten reaktioihin, jotka voivat olla niin sanallisia huomautuksia kuin eleisiin liittyvää nonverbaalista palautetta. Nonverbaaliset vihjeet voivat välittyä myös katsekontaktin tai etäisyyden säätelynä. On huomionarvoista, että sekä sanallisissa että nonverbaalisissa käytännöissä on kulttuurien välisiä eroja ja eri kulttuureita edustavat voivat tulkita väärin keskustelukumppaneidensa vihjeitä. Tämä pätee paitsi eri kansallisuuksien edustajien välisissä suhteissa myös paikallisesti

Kuvio 2.1. Puheen sisällön muuntuminen vuorovaikutusprosessissa

muotoutuneiden osakulttuurien kesken, kuten vanhempien ja nuorten kesken. Toisinaan on esitetty myös (esim. Tannen 2001), että miehet ja naiset edustavat siinä mielessä eri kulttuureita, että heidän kommunikointitapojensa erojen takia syntyy usein väärinkäsityksiä.

Kuvion 2.1 lähtökohtana (ylimpänä kuviossa) on tilanne, jossa puhuja ammentaa aineksia puheenvuoroonsa yhdestä tai useammasta kulttuurisesti tunnetusta diskurssista. Kokonaan näiden ulkopuolelle ei ole pääsyä, sillä jos puhuja alkaisi yhtäkkiä edustaa täysin vieraan kulttuurin puhetapoja (esim. esittäisi tavallisen onnitelun sijasta, että pienokaiselle on varattu suuri tehtävä hänen vanhemmilleen tuntemattoman uskonnon piirissä), keskustelukumppanit tuskin ottaisivat häntä vakavasti. Puheenvuoro-

jen saama vastaanotto antaa puhujalle vihjeitä siitä, missä määrin keskustelukumppani pitää niitä ymmärrettävinä ja hyväksyttävinä. Jos keskustelukumppani vaikuttaa innokkaan samanmiehiseltä, seuraava puheenvuoro todennäköisesti pelkistyy korostamaan entistä linjaansa yhä selkeämmin. Jos taas vastaanotto sisältää jännitteisyyttä – sanallista erimielisyyttä, epäileviä ilmeitä tai rauhattomia eleitä – saattavat puheen sisältö ja sävy muuttua suurestikin, vaikkei puhuja sitä välttämättä itsekään huomaisi.

Jos vastaanotto sisältää sanallista kritiikkiä, saatamme kuvion havainnollistamalla tavalla sisällyttää omaan jatkopuheenvuoroomme keskustelukumppanimme käyttämää sanastollista repertuaaria (diskurssiin sisältyvää sanastoa). Toinen vaihtoehto on tuoda jatkoselontekoon jonkin uuden sanaston aineksia kulttuurisesti tuntemastamme diskursiivisesta tietovarannosta. Kuvioon on merkitty vain yksi kolmivaiheinen vuorovaikutuksen jakso, mutta itse asiassa vuorovaikutusprosesseilla ei ole totaalisia alkua tai loppuja. Tulevat kanssakäymiset ankuroituvat aina tavalla tai toisella aikaisempien vuorovaikutuskulkujen jatkumoihin. Ne vuorovaikutukselliset kohtaamiset, joissa olemme elämämme aikana olleet osallisina, selittävät pitkälti sen, millaisia sanoja omine ennako-oletuksineen olemme omaksuneet käyttöömmemme ja millaisia mielipiteitä ja arvostuksia niiden käytön kautta ylipäätään edustamme.

Kun tarkastellaan vuorovaikutuskulkuja vaihe vaiheelta vaikkapa vain lyhyenkin keskusteluepisodin verran, käy siis ilmi, ettei ole lainkaan yksiselitteistä, kenen ääni keskusteluseleoneissa kulloinkin kuuluu eli missä puheen alkuperä on. Puhujan lisäksi hänen puheensa sisältöihin vaikuttavat nimittäin myös yleisesti tunnetut kulttuuriset diskurssit omine sanastoineen sekä keskustelukumppanit omine sanallisine ja nonverbaaleine reaktioineen. Tässä mielessä totunnaiset käsitykset siitä, että puhe olisi yksilöllistä tuotosta, paljastuu ainakin osin illusoriseksi. Sosiaalipsykologinen vuorovaikutuksen tarkastelu voikin avartaa ymmärrystä siitä, miten kuka tahansa puhuva ihminen toimii osallisena laajemmassa kulttuurin virrassa. Tämä on siinä suhteessa olennaista, että ne tulkintarepertuaarit,

joilla asioita tullaan kuvanneeksi, saattavat olla seurauksiltaan konservatiivisempia ja omaa kulttuuriamme itsestään selvempänä pitäviä kuin tullaan ajatelleeksi. Kyse ei ole välttämättä tarkoituksellisesta konservatiivisuudesta. Esimerkiksi silloin, kun onnitellaan lapsen saanutta tuttavapariskuntaa, suositetaan tunnaisia värisymboleita ja sanallisia kuvauksia yksinkertaisesti kohteliaisuuden takia. Se laajemman tason kulttuurinen funktio ja ideologinen seuraus, että arkinen toimija on omalta osaltaan tuottamassa ja uusintamassa esimerkiksi sosiaalisesti sukupuolijärjestelmäksi kutsuttua instituutiota, joka kohtelee ihmisiä eri tavoin sukupuolen mukaan, jää arkisilta toimijoilta itseltään herkästi huomaamatta. Instituutiolla tarkoitetaan tässä yhteydessä niin yleisesti sovellettuja käytäntöjä, että niillä on merkitystä koko kulttuurin kannalta. Voidaan siis ajatella, että ihmiset ajalehtivät kulttuurisen virran armoilla mutta myös vaikuttavan hetkittäin virran kulkuun omilla valinnoillaan.

Jos ihmiset noudattavat paljon ikään kuin luonnostaan oman kulttuurinsa merkityksenannon tapoja, eri kulttuurien kohtaamiset ovat erityisen kiinnostavia, koska ne antavat mahdollisuuksia havaita luonnollisiksi ajateltujen asioiden eroja ja yhtäläisyyksiä. Tilanteita, joissa eri kulttuurien edustajat – vaikkapa suomalainen ja somali tai nuorisokulttuurin edustaja ja vanhus – keskustelevat, ei siis kannata ajatella pelkästään suvaitsevuusharjoituksina. Niistä saattaa koitua myös tärkeitä oivalluksia sen jäsentämiseen, kuinka urautuneesti, luovasti tai avarakatseisesti tavallinen arkinen vuorovaikutus kytkeytyy tai voisi kytkeytyä oman kulttuurimme ja muiden tuntemiemme kulttuurien tunnaisiin merkityksiin.

2.5 Vuorovaikutus ja minuus

Aiemmin tässä luvussa analysoitiin, miten *merkityksenanto* yleensä rakentuu. Lisäksi on tarpeen tarkastella lähemmin sitä, kuinka vuorovaikutus rakentaa ihmisen *minuutta*. Minuudella tarkoitetaan yksilön ymmärrystä omasta itsestään. Ymmärrys voi muuttua tai olla moniaineksinen, mutta olennaista on

kuitenkin jäsentää, miten pysyvyys, uudelleenrakentuminen tai muuttuminen tapahtuu kanssakäymisessä toisten kanssa. Tässä luvussa tarkastellaan minuuden rakentumista vuorovaikutusprosesseissa, kun taas seuraavan, Anja Riitta Lahikaisen kirjoittaman luvun aihe on laajempi: minuuden muotoutuminen elämänkaaren kokonaisuudessa.

2.5.1 Itsensä näkeminen toisten silmin

Kuten luvun alussa todettiin, eräs sosiaalipsykologian keskeisistä klassikoista, George Herbert Mead (1934), esitti, että sosiaalinen elämä on sillä tavalla paradoksaalista, että toimiakseen yksilöllisesti muiden keskuudessa ihmisen on välttämätöntä oppia näkemään itsensä toisten silmin. Meadin käsittein kuvattuna ihmisen oppii ”ottamaan toisen asenteen” itseään kohtaan. Mead hahmottaa minän (self) rakenteen kaksiosaiseksi siten, että siihen kuuluvat ”*objektiminä*” ja ”*subjektiminä*”. Objektiminä on se osa minää, jonka yksilö on oppinut havaitsemaan ottamalla toisen asenteen. Subjektiminä on puolestaan se osa minää, joka toimii spontaanisti ja jota ei itse pysty ottamaan tarkastelun kohteeksi. Jako kahteen minän puoleen mahdollistaa sisäisen dialogin. Mead esittää myös, että molemmat minän puolet ovat alkuperältään sosiaalisia ja perustuvat siis kanssakäymiseen muiden kanssa. Meadin ajattelutapa korostaa vuorovaikutuksen merkitystä muttei kuitenkaan tarjoa välineitä sen yksityiskohtaiseen tarkasteluun. Erityisesti se, miten subjektiminä muotoutuu suhteessa vuorovaikutukseen, jää tarkentamatta.

Eräs tapa konkretisoida meadiläisen minuuden ja vuorovaikutusprosessin suhdetta on mieltää subjektiminä sellaiseksi syvään juurtuneeksi tasoksi, jota altistetaan keskusteluun toisten kanssa vain hyvin harvoin. Meadin esittämä seikka, että subjektiminä on minän alue, jota ei kyetä tarkastelemaan toisten silmin, selittyisi vuorovaikutuksen vähäisyydestä ja siitä, että subjektiminä sisältää asioita, joista ei keskustella toisten kanssa. Näin on siitä huolimatta, että se perustuisi alun perin vuorovaikutuksiin kokemuksiin, kuten aiemmista tilanteista omaksumiimme

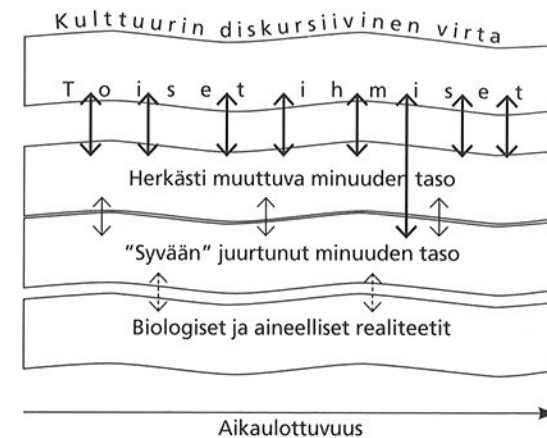
sanastoihin ja toimintamalleihin tai nykyisin myös uudesta mediasta, joukkoviestimistä ja tietokoneviestinnästä, omaksuttuihin malleihin. Vastaavasti sitä puolta minää, joka altistetaan usein toisten kanssa käytävien keskustelujen aiheeksi, opitaan pelaamaan toisen asenteen tai toisten yleisesti edustamien asenteiden (Meadin sanastossa ”yleistetyn toisen”) kautta.

2.5.2 Minuuden rakentuminen arjen vuorovaikutuksessa

Tässä luvussa merkitysantojen muotoutumista on tarkasteltu yksittäisten vuorovaikutuskulkujen kannalta. Minuudenkin rakentumista on mahdollista tarkastella konkreettisten vuorovaikutuskulkujen kannalta, mutta minuuden muovautumista tarkasteltaessa on hyödyllistä kiinnittää huomiota myös siihen, miten konkreettiset vuorovaikutuskulut liittyvät yksittäisiä episodeja pitemmiksi vuorovaikutusketjuiksi.

Seuraavassa kuviossa on hahmotettu siltaa meadiläisen sosiaalipsykologian ja uudempien, vuorovaikutusta konkreettisesti lähestyvien suuntausten välille. Kuvio havainnollistaa, miten minuuden kokonaisuus – toisten kautta peilattavine ja syvempi tasoineen – voi rakentua suhteessa päivittäisiin vuorovaikutustilanteisiin. Kuviossa aikaulottuvuus kulkee vasemmalta oikealle. Nuolet kuvaavat vuorovaikutustapahtumia, jotka voivat olla minän ja muiden välisiä (paksut nuolet) tai meadiläisittäin myös sisäistä dialogia (ohuet nuolet) tai realiteettien puntarointia (katkoviivanuolet).

Kuvion perusideana on, että se minän osa, joka altistetaan usein vuorovaikutukselliselle argumentoinnille, edustaa *herkästi muuttuvaa minuuden tasoa*. Taso muistuttaa Meadin *objektiminää*. Sen sijaan se minuuden osa, josta ei keskustella toisten kanssa, pysyy helposti muuttumattomana. Tämä *syvään juurtuneen minuuden taso* muistuttaa Meadin ideaa *subjektiminästä*. Syvään juurtuneisuus ei välttämättä tarkoita syvällisempää tietoisuutta eikä minän herkästi muuttuvan tason tietoisuus pinnallisempaa. Molemmilla tasoilla voi esiintyä tietoa, jota ta-

Kuvio 2.2. Minuuden rakentuminen ja muuttuminen vuorovaikutuksessa

vallisesti pidetään syvällisenä tai pinnallisena. Jos esimerkiksi ihminen pohtii perimmäisiä kysymyksiä usein monien muiden ihmisten kanssa, vuorovaikutuksessa kehittyvät syvälliset ajatukset kuuluvat tältä osin hänen herkästi muuttuvaan minuuden tasoonsa. Jos hän sen sijaan puntaroi niitä yksikseen, ne kuuluvat tältä osin hänen syvään juurtuneeseen minuuden tasoonsa.

Meadin tapaan sosiaalipsykologian konstruktionistisissa nykysuuntauksissa ajatellaan, että sosiaalinen todellisuuden rakentuu nimenomaan vuorovaikutuksen kautta. Tämä tarkoittaa sitä, ettei aineellisten realiteettien (esim. luunmurtuma) tai kulttuuristen realiteettien (esim. sosiaalinen eriarvoisuus) katsota selittävän suoraan sitä, millaisia merkityksiä ja pyrkimyksiä ihmisten keskuudessa asioiden ymmärrettäväksi tekemiseen liittyy. Tämän ajattelutavan hengessä aineellis-biologinen ja kulttuuris-diskursiivinen alue on erotettu kuvion 2.2 keskelle sijoitetusta minuuden tasosta. Minuuden erillisuus kuvaa tässä sitä, että aineelliset ja kulttuuriset tosiasiat saavat merkityksensä aina ihmisen antaman tulkinnan kautta. Tulkinnat puolestaan saavat polttoaineensa pitkälti muiden ihmisten kanssa käydyistä

keskusteluista, jotka edelleen ammentavat aineksia oman aikakautensa kulttuurisista diskursseista.

Mitä edellä hahmoteltu minuuden vuorovaikutuksellisen muotoutumisen malli sitten merkitsee tavallisen arjen haasteissa? Esimerkiksi koulukiusaamisen kohteeksi joutunut nuori voi mieltää ahdistuksensa ja saamansa mustelmat hyvin eri tavoin sen mukaan, hakeeko hän selitystä tilanteeseensa muiden kanssa keskustelemalla vai ei. Ahdistus voi säilyä yhtä kalvavana vuodesta toiseen tavalla, joka leimaa uhrin spontaania subjektiivimää, jos hän pitää ahdistuksen sisällään vaikkapa kokemansa häpeän takia. Jos hän sen sijaan keskustelee tapahtuneesta vanhempien, opettajien tai koulupsykologin kanssa, saattaa hänen tapansa mieltää asia ja mahdollisuus kohentaa tilannetta muuttua olennaisesti. *Minuus* eli käsitys itsestä riippuu siis niistä merkityksistä ja tulkinnoista, joita ihminen kokemuksilleen antaa. Merkitysten anto puolestaan riippuu toisilta ihmisiltä saatavasta ja haettavasta keskusteluavusta. Kaikki vuorovaikutus ei ole samalla tavalla hyödyllistä. Jotta vuorovaikutus olisi voimaannuttavaa, sen tulee olla jotakin muuta kuin toisen osapuolen määräämää rutiinia. Esimerkiksi muuttumattomana toistuva neuvon anto (esim. ”Pidä vaan puoles”) saattaa pikemminkin kapeuttaa kuin laajentaa uhrin minuuden muuttamisen resursseja.

Kuvion 2.2 ohuet nuolet kuvaavat yksilön *sisäistä dialogia* (yhtenäiset nuolet) ja yksin tehtävää realiteettien puntarointia (katkoviivanuolet). Sisäisen dialogin mahdollisuus on ymmärrettävissä sitä kautta, että minuuden syvään juurtuneen ja keskusteluun usein altistettavan tason välille syntyy väistämättä enemmän tai vähemmän ristiriitaisuutta, koska ne muuttuvat eri tahdissa. Sisäinen dialogi, jota kutsutaan arkipuheessa ajatteluksi, olisi siten ennen kaikkea minuuden tasojen välisten ristiriitojen puntarointia. Retorisen psykologian käsitteistöllä kuvattuna ihminen voi käydä mielessäänkin keskustelua, joka sisältää argumentteja ja näiden vasta-argumentteja (Billig 1987).

Meadin ajatteluun ja konstruktionistiseen sosiaalipsykologiaan perustuva malli korostaa vahvasti vuorovaikutuksen kek-

seistä asemaa ihmisen minuuden rakentumisessa ja muuttumisessa. Toisten kanssa käydyt keskustelut ovat myös sisäisen dialogin kannalta olennaisia: ne ovat keino saada uusia aineksia omassa mielessä käytävään puntarointiin ja sitä kautta minuuden rakentamiseen. Jotta ihminen kehittyisi yksilönä, hänen on siis tarpeen myöntää perustava riippuvuutensa toisista ja haakeutua keskusteluihin muiden kanssa. Yhteiskunnallisen suunnittelun kannalta tämä merkitsee puolestaan sitä, että mielen-terveyden vaalimiseksi kaikkien ihmisten päivittäiseen arkeen tulisi luoda avarasti mahdollisuuksia toisten kanssa käytäviin keskusteluihin.

2.6 Digitaalinen vuorovaikutus

Vuorovaikutuksen ja siihen liittyvän *sosiaalisen peilaamisen* tavat ovat muutoksen tilassa. Syynä on erityisesti se, että uusi-*en digitaalisten kommunikointivälineiden*, matkapuhelinten ja tietokoneiden, yleistymisen jokapäiväiseen käyttöön on ollut 2000-luvulla hämmästyttävän nopeaa. Uusiin arjen työkaluihin liittyy suuria optimistisia odotuksia mutta toisaalta myös pelkoja ja uhkakuvia. Jotta muutoksen suuntaan voisi ottaa kantaa, on tarpeen tarkastella sitä, missä määrin edellä kuvatut kasvokkaiset vuorovaikutuksen käytännöt sopivat myös matkapuhelinten ja tietokoneverkon kautta käytävään vuorovaikutukseen ja missä määrin taas on syntymässä aivan uudenlaisia kanssakäymisen tapoja. Tässä kappaleessa käsitellään matkapuhelinten ja internetin kautta käytävää vuorovaikutusta vuorovaikutusmuotojen muuttumisen kannalta ja suhteutetaan tätä muutosta minuuden rakentumiseen ja valtasuhteiden muotoutumiseen.

Matkapuhelinten ja tietokoneiden yleistymisen ansiosta vuorovaikutus on saanut uusia resursseja sekä lähiyhteisöjen käyttöön että näitä laajempien verkostojen muodostamiseen. Vuorovaikutusvälineiden yleistymisen täydentää kasvokkaista vuorovaikutusta, mutta se ei korvaa sitä. Kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa noudatettavat käytännöt ovat osin siirtyneet digitaalisenkin vuorovaikutuksen käyttöön, mutta eri tavoin erilaisiin

digitaalisen vuorovaikutuksen tyyppeihin. Kasvokkaisten käytäntöjen siirrettävyys on ilmeistä matkapuhelinviestinnässä. Esimerkiksi vanhemman ja lapsen tai seurustelukumppaneiden välinen matkapuhelimen välityksellä käytävä keskustelu voi noudattaa paljolti samoja käytäntöjä, joita heidän välisessä keskustelussaan muutoinkin on. Tekstiviesteissä kasvokkain käytävän keskustelun nonverbaalinen puoli (kuten hymyily) on tyypistynyt ja saanut vastineekseen kekseliäitä erikoismerkkejä (hymiöitä) ja yleiset sanayhdistelmät korvautuvat usein lyhenteillä. Myös ennestään tuntemattomien ihmisten kännykkä- tai verkkokeskusteluissa on mukana käytäntöjä, jotka ovat tuttuja kasvokkaisen vuorovaikutuksen tavoista. Sama pätee osin myös sellaisiin verkkosivustoihin, joissa ihmiset esittelevät haluamallaan tavalla itseään ja varaavat tilaa toisten puheenvuoroille (esim. Facebook). Uusiin välineisiin soveltuvat pitkälti esimerkiksi aiemmin esitellyt molempien keskusteluosapuolien kasvojen säilyttämiseen tähtäävät käytännöt.

Jokapäiväisen elämän kannalta digitaalisen vuorovaikutuksen yleistymiseen kätkeytyy kuitenkin eräs merkittävä muutos. Toisaalta uudet laitteet vapauttavat paikan rajoituksista, mutta niiden kääntöpuolena on siirtyminen matkapuhelinten yleistymisen vuoksi *jatkuvan tavoitettavissa olon kulttuuriin*. Vuorovaikutuksen kannalta tilanne voi olla usein sellainen, että kun matkapuhelin soi, vastaaja aloittaa vuorovaikutuksen näkymättömissä olevan henkilön kanssa ja samalla keskeyttää kasvokkaisen vuorovaikutuksen toisen kanssa. Jos ihmisten välistä keskustelua pidetään ihanteena, kuten yleensä on tapana, tästä aiheutuu uusia arkielämän toimintojen ja ajankäytön järjestelyyn liittyviä haasteita.

Kirjailija Kjell Westö kirjoitti Yhteishyvä-lehden (10/2009) kolumnissaan:

Viime talvena, keikkamatkalla, yövyin tuttavaperheeni luona. Oli lauantai-ilta ja perheen teinit olivat omilla teillään. Tunnen sekä herran että rouvan vuosikymmenien takaa, puhumme niin vakavia

kuin kepeitä, kaikki ainekset hyvään keskusteluun olivat olemassa. Illasta tuli kuitenkin oudon katkeileva. Pariskunnan toisella puoliskolla oli läppäri auki, hän päivitti Facebook-statustaan tihein välein, vastaili kännykkään ja käytti myös Skypeä illan aikana. Koin tilanteen hieman turhauttavana.

Tietoverkon kautta tapahtuva vuorovaikutus ei yleensä ole puhelimen hälytysääneen sidottua. Siihen liittyy myös laaja-alaisia optimistisia odotuksia ja toisaalta enemmän pelkoja kuin matkapuhelinvuorovaikutukseen. Optimistiset visiot korostavat tietokoneverkon mahdollistamaa vapaata innovatiivisuutta ja tasa-arvoisuutta, koska verkko on periaatteessa kaikkien käytettävissä, ja siten myös hyödyllisyyttä demokraattisten yhteiskunnallisten liikkeiden resurssina. Painotukset optimistisen ja epäilevän näkemyksen välillä vaihtelevat myös tutkijoiden keskuudessa. *Chat-vuorovaikutuksen* kulkua analysoineet Betham Benwell ja Elizabeth Stokoe (2007, 243–279) päätyivät arvioon, jonka mukaan chat-verkkokeskustelussa voi rakentua kasvokkaisen vuorovaikutuksen tapaan suuri joukko osapuolten noudattamia hyvinkin määrämuotoisia käytäntöjä, jotka pitävät yllä erilaisia toimija-asemia (kuten koordinoija ja aloittava keskustelija). Vapaa innovatiivisuus ei siis toteudu välttämättä arkikeskustelua paremmin, vaikka chat-keskusteluissa sovelletaankin kekseliäästi tuttujen käytäntöjen, kuten kasvojen säilyttämisen, uudenlaisia muotoja.

Sellaiset verkkovuorovaikutuksen muodot, joissa kirjoitetaan chat-keskustelua pitempiä puheenvuoroja, ovat ehkä ideoiden kehittelyn, tasa-arvoisuuden ja vaikutusmahdollisuuksien kannalta kiinnostavimpia. Uutta vuorovaikutuksen järjestämisen tapaa näissä ympäristöissä on kuvattu havainnollisesti käsitteellä *parvi* (engl. flock) (Shirky 2008; Kansallinen ennakointiverkko 2008). Parvella tarkoitetaan spontaania ja itseorganisoituvaa, vertaistuotantoon perustuvaa yhteisömuotoa, jota internet-pohjaisen sosiaalisen verkostovuorovaikutuksen katsotaan edistävän. Kyseessä on siis paljon selkeärajaisista ryhmää

löyhempi yhteenliittymä, jossa mahdollisuudet osallistumiseen ovat kuitenkin tietokonetekniikan ansiosta hyvät. Jos parvenomaista vuorovaikutusasetelmaa luonnehditaan kasvokkaisen vuorovaikutuksen yhteydessä sovelletun tanssimetaforan avulla, se voitaisiin ajatella vapaamuotoiseksi (disko)tanssiksi, jossa kukin voi asettua halutessaan soolotanssijaksi, soolotanssijoiden kannustajaksi tai kilpailijaksi. Voidaan olettaa, että parvimaisella vuorovaikutusorganisaatiolla on yhä enemmän merkitystä kansalaistoiminnassa, koska toimintamalli on vapaamuotoinen ja nopealiikkeinen (mt). Kansalaisten aktivoituminen aika ajoin esimerkiksi yhden asian liikkeeksi voi siten olla hyödyllistä poliittista parveilua. Haasteeksi voi käytännössä koitua se, pitäisikö tällaisten parvien kuitenkin jossain vaiheessa muuntua sellaisiksi organisoiduiksi ryhmiksi, joilla olisi myös vastuullisiksi toimeenpanijoiksi nimettyjä henkilöitä. Parvimetaforaa jatkamalla asian voi ilmaista niinkin, että aluksi epämääräinen parvimuodoste voi muotoutua muuttolintujen tapaan tarpeen mukaan auraksi, joka tarkoittaa tässä esimerkiksi päämäärätietoista organisoitua kansalaistoiminnan ryhmää tai yhdistystä.

Parvimainen vuorovaikutuksen rakenne on kiinnostava myös ihmisen minuuden rakentumisen kannalta. Aiemmin kuvattua sosiaalipsykologisesta perspektiivistä ihmisen minuus rakentuu suhteessa muilta saatuihin palautteisiin. Läheisissä vuorovaikutussuhteissa palaute on usein melko hyvin ennustettavissa. Sen sijaan vapaamuotoisesti organisoituvassa parvessa toisten reaktiot voivat olla paljon vaikeammin ennakoitavissa. Jos kuka tahansa voi liittyä parveen omilla puheenvuoroillaan, myös vuorovaikutuksessa tapahtuva sosiaalinen peilaaminen voi muuttua yllättäviin suuntiin. Minuuden rakentumisen kannalta tilanne muistuttaa sellaista, jota Kenneth Gergen (1991) on kuvannut jo viime vuosikymmenen puolella postmodernin elämän erisuuntaisiksi malleiksi sisältäväksi kollaasiksi. Gergenin mukaan tällaisessa ympäristössä on taipumus muotoutua muuntumiskykyisiä *postmoderneja identiteettejä*, joilla ei ole välttämättä selkeää ydinminää vaan erilaisia asemia sosiaalisten suhteiden verkoissa. Toisaalta parvimetaforaa käyttävät kirjoittajat poh-

tivat päinvastaiselta kuulostavalla tavalla, että parvenomainen vuorovaikutus on myös mahdollinen kokonaisen minän rakentamisen resurssi (esim. Kansallinen ennakoitiverkko 2008). Eheytyksen mahdollisuus liittyy ajatukseen, että parvimaisessa vuorovaikutusasetelmassa esimerkiksi tiedon kuluttaminen ja tuottaminen ovat mahdollisia kaikille, joten vallankäyttäjän ja alamaisen asema ei ole yhtä suuressa määrin ennalta määrätty kuin kasvokkain toimivassa ryhmässä. Tilanteen vapaamuotoisuus mahdollistaa vuorovaikutuksen suuntaamista omien intressien mukaan. Vaikkei identiteetti olisikaan tarkkarajainen vaan postmodernin käsityksen mukaisesti moniaineellinen, voidaan ajatella, että toimijan on mahdollista pitää yllä identiteettiään muuntumiskykyisenä amebamaisena kokonaisuutena.

Missä määrin positiivisia mahdollisuuksia korostava visio ideoivien toimijoiden muuntuvasta yhteenliittymästä ja uudeltaisesta amebamaisesta minuudesta on uskottava? Aiemmin kuvattu sosiaalipsykologinen säännönmukaisuus, jonka mukaan toimijat ovat riippuvaisia toistensa hyväksynnästä, pätee kasvokkaisen vuorovaikutuksen tapaan myös parvimuotoisessa vuorovaikutuksessa. Myös kasvojen säilyttäminen on olennaista parvimaisessa vuorovaikutuksessa. On siis oletettavaa, että sellaiseen vallasta vapaaseen keskusteluun, jossa kaikkien äänet kuuluvat täysin samantarvoisina, ei ole pääsyä. Internetin sisältämien puheenvuoromassojen yksittäisistä puheenvuoroista jotkin tulevat kuulluiksi ja saavat rakentavia jatkopuheenvuoroja, kun taas toiset unohtuvat. Sattuman lisäksi syynä voi olla eriarvoisuus teknisten välineiden laadussa ja niitä koskevassa tietotaidossa sekä kielenkäytön suostuttelevan muotoilun taidossa, samaan tapaan kuin kasvokkaisessakin vuorovaikutuksessa. Optimistisen vision toteutumista voi siis tukea vaalimalla kansalaisten mahdollisuuksien ja peruskoulutuksen tasapuolisuutta ja monipuolisuutta.

Erityisen lupaavia verkkovuorovaikutuksen muotoja tarjoavat sellaiset verkkosivustot, joihin kootaan ja päivitetään systemaattisesti kumuloitavaa tietoa, kuten kaikille avoin Wikipedia-tietosanakirja tai opetuskäyttöön rakennetut keskustelualueet.

Syyinä on se, että niissä tietoa hakevan ja tuottavan toimijan roolit yhdistyvät hedelmällisesti ja kokoavat samalla yhteistyön tuotoksen laajempaankin käyttöön. Tällainen yhteistyö voi toteutua myös kansalaistoiminnassa, jos vapaamuotoinen ideointi ja voimien yhteinen suuntaaminen onnistutaan liittämään toisiinsa.

Mahdollisten riskien vähentämiseksi on tärkeää tarkastella sellaisten osakulttuurien leviämistä, joissa parven osanottajat tukevat toisiaan väkivaltaiseen toimintaan. Riski on erityisen suuri, jos rikollisia tarkoitusperiä kannustava verkkovuorovaikutus on syystä tai toisesta alkanut korvata arkipäivän eläviä, luottamuksellisia vuorovaikutussuhteita. Tällaisessa tilanteessa ihminen voi tuntea saavansa kannustavaa palautetta ainoastaan verkon kautta löytyneen väkivaltaa lietsovan osakulttuurin piirissä, ja siitä voi kehkeytyä hänen ainoa merkittävää päivittäinen sosiaalinen peilinsä. Kouluikäisten lasten ja nuorten riskien ehkäisyssä on olennaista niin vanhempien, kouluhenkilökunnan kuin ikätovereidenkin panos sosiaalisina peileinä.

Vaikka kasvokkainen vuorovaikutus on siis edelleen tärkeää, on tarpeen tarkastella myös uudenlaisia vuorovaikutuksen muotoja, jotka sisältävät sekä ilmeisiä vahvuuksia että riskejä. Sähköisten vuorovaikutusmuotojen vahvuuksiin – joustavuuteen, saavutettavuuteen ja tiedon kumuloitumiseen – kohdistuu suuria odotuksia. Samalla kuitenkin se, miten vanhoja ja uusia vuorovaikutuksen muotoja yhdistetään, hakee vasta muotoaan. Vuorovaikutusmuotojen vaihtelevuus voi lisätä tai vähentää elämäntavan hektistä stressaavuutta ja osakulttuurien välisiä eroja. Olennaista arjen kannalta on, miten ihmiset pystyvät sopimaan digitaalisen vuorovaikutuksen käytännöistä suhteessa perinteisiin vuorovaikutuksen muotoihin.

2.7 Vuorovaikutuksen valinnan hetket

Tässä luvussa on lähestytty päivittäisen vuorovaikutuksen ilmiöitä monien elävän elämän esimerkkien kautta, lähtemällä

liikkeelle niiden sisältämistä yksityiskohdista, jotka ovat osoittautuneet lähemmässä tarkastelussa monella tavalla merkitykselliseksi. Vuorovaikutuksen pienetkin sävyt ja sanavalinnat ovat seurauksellisia suhteessa siihen, miten jaettu ymmärrys voi rakentua tai estyä, millaisia asemia vuorovaikutuksen osanottajille muotoutuu, miten kulttuuriset arvostukset ja jopa instituutiot uusiutuvat tai muuttuvat ja miten ihmisen minuuus rakentuu.

Kuten Goffman (1959) korostaa, vuorovaikutusta voidaan pitää eräänlaisena yhteiskunnan perusinstituutiona. Perusinstituutio on siinä mielessä demokraattinen, että kaikki ovat siinä jollain tavalla osallisena. Kulttuurin virta on nimittäin läsnä kaikissa paikoissa, joissa ketkä tahansa ihmiset keskustelevat. Tietoverkon kautta tapahtuva vuorovaikutus voi laajentaa olennaisesti osallisuuden mahdollisuuksia. Toisaalta osallistumisen määrä ei muutu välttämättä suureksi vaikuttavuudeksi. Olennaista verkkomuotoisessakin vuorovaikutuksessa on se, että puheenvuoron merkitys ja voima määräytyvät vasta sillä perusteella, millaisen vastaanoton se saa toisilta. Ääritapauksessa puheenvuoro jää kokonaan noteeraamatta. Tässä mielessä yhteiskunnan olisikin viisasta pyrkiä usein korostetun *tietoyhteiskunnan* sijasta päteväksi *vuorovaikutusyhteiskunnaksi*. Vuorovaikutuksen korostamisen ohella on tarpeen muistaa myös, että monissa vuorovaikutustilanteissa sosiaalinen status voi edelleen määrätä suuresti sen, kuinka vakavasti yksilö otetaan, vaikka jollain verkkovuorovaikutuksen alueilla onkin mahdollista keksiä itselleen fiktiivisiä ominaisuuksia. Lisäksi sellaiset vuorovaikutustilanteet, joissa tuotetaan välittömästi mittavia seurauksia, jakautuvat epätasaisesti kansalaisten välillä.

Toisaalta yksittäinenkin vuorovaikutustapahtuma voi koitua jollekulle ihmiselle tärkeäksi, sillä henkilökohtainen kokemus ainutkertaisuudesta ei aina käy yksiin yleisemmän merkittävyyden kanssa. Esimerkiksi pienelläkin oivalluksella voi olla suuri merkitys, jos se innoittaa keskustelukumppanissa jatko-oivalluksen. Koska vuorovaikutusprosessien jatkumo on päättymätön, tämänpäiväisestä pienestä oivalluksesta saattaa kehkeytyä suurempia huomisissa jatkokeskusteluissa. Vuorovaikutustilanteissa

olisikin erityisen hedelmällistä huomata, millaisia valinnan paikkoja osanottajille tarjoutuu suhteessa yhteisen ajattelun ja toiminnan juoneen. Valinnan mahdollisuudet eivät nimittäin ole yleensä pysyvästi voimassa, vaan ne liittyvät pelkästään erityisiin keskustelun kohtiin.

Kaikessa vuorovaikutuksessa ajoitus, jolla osapuolet sovitavat yhteen toimintojaan, on tärkeää. Jotta vuorovaikutus olisi luovaa, se ei voi kuitenkaan olla täysin ennakoitavissa. Lopulta se, mitä siirtoja vuorovaikutuksen osapuolet tekevät, jää aina osin arvoitukseksi. John Shotter (1994) kuvaa tätä arvoitussellisuutta *mysterihetken* (engl. mysterious moment ja arresting place) käsitteellä. Erityisen kiinnostavia ovat nimittäin sellaiset hetket, joissa voi tapahtua jotain ennakoimatonta. Juuri ennakoimattomista tilanteista saattaa kehkeytyä myös tärkeitä oivalluksia. Hankaliakaan kysymyksiä tai epätietoisuuden hetkiä ei siis ehkä kannattaisi vältellä vaan pikemminkin tavoitella ihmisten välisessä kanssakäymisessä.

Vuorovaikutusasetelmat, joita on kuvattu kulttuurisen tanssin metaforalla, voivat rajata monissa tilanteissa olennaisesti sitä, millaisin säännöin vuorovaikutus etenee. Vuorovaikutuksen muodollinen puoli ei ole irrallaan siitä, millaisia merkityksiä voi nousta keskusteluun, vaan se rajaa myös vuorovaikutuksen sisältöä, jaetun ja henkilökohtaisen ymmärryksen rakentumista. Tältä kannalta erityisen tärkeäksi pohdinnan aiheeksi nousee se, millaiset vuorovaikutuksen asetelmat toteutuvat jokapäiväisen elämän erilaisilla näyttämöillä ja millaisia muita asetelmia voitaisiin kehittää.

2.8 Arjen vuorovaikutuksen tutkimus

Sosiaalipsykologian kirjojen luvut kirjoitetaan yleensä lähtemällä liikkeelle teorioista, joita sitten täydennetään aineistoesimerkein. Tässä luvussa kirjoitustapa on suosinut päinvastaista järjestystä eli painottanut alhaalta ylös -periaatetta noudattaen

elävän elämän esimerkkejä teoreettisen kehystyksen kustannuksella. Ratkaisulla on pyritty tavoittamaan arki mahdollisimman rikkaasti, mutta samalla teorioiden yksityiskohdat ovat jääneet niukalle huomiolle. Koska tässä luvussa esitellyt tavat analysoida vuorovaikutusta liittyvät kiinteästi tutkimussuuntausten viimeaikaiseen kehitykseen, on hyödyllistä tarkentaa suuntausten perusideoita eroineen ja yhtäläisyyksineen. Luvun loppujaksossa tehdään tätä tarkennusta painottamalla sosiaalipsykologian nykysyntyä ja kuvataan lyhyesti arkisen vuorovaikutustutkimuksen nykytilaa.

2.8.1 Vuorovaikutustutkimuksen suuntaukset

Vuorovaikutuksen tarkastelu on ollut sosiaalipsykologian keskeinen juonne 1900-luvun alkupuolelta saakka, jolloin se painottui teoreettiseen tarkasteluun. Sosiaalipsykologian piirissä pyrittiin erityisesti 1950–60-luvuilla etsimään vuorovaikutuksen yleisiä säännönmukaisuuksia laboratoriotutkimusten eli järjestettyjen koetilanteiden avulla. Ajatuksena oli, että voitaisiin järjestää sellaisia sosiaalisia tilanteita laboratorioon, joissa tutkitaan pelkistetysti joidenkin tärkeiden tekijöiden keskinäisiä suhteita. Laboratoriotutkimuksen vahvuutena on se, että mittaukset voidaan suunnitella niin, että tekijöiden keskinäisiä suhteita voidaan osoittaa mahdollisimman systemaattisesti. Laboratoriokokein säännönmukaisuuksia etsittiin erityisesti pienryhmän vuorovaikutuksesta ja vuorovaikutuksen yleisestä kulusta. Pienryhmällä tarkoitetaan muutaman hengen ryhmää, jolla on yhteinen tehtävä ja jonka jäsenet kokevat kuuluvansa ryhmään. Laboratoriokokeet ovat myöhemmin saaneet osakseen kritiikkiä siitä, etteivät niiden tulokset kuvaa kovin hyvin tavalisen arjen monimutkaisia kanssakäymistilanteita.

2000-lukua lähestyttäessä katseet käännettiin sosiaalipsykologiassa yhä useammin tavalliseen arkiseen vuorovaikutukseen (Goffman 1959; Garfinkel 1967; Harré & Secord 1972) ja edelleen erityisesti päivittäisen vuorovaikutuksen kielelliseen rakentumiseen (Potter & Wetherell 1987; Sacks 1992; Shotter 1993;

Gergen 1994; Burr 1995; Jokinen et.al. 1993, 1999). Kielellinen rakentuminen painottaa vuorovaikutuksen sanallisen keskustelun puolta, mutta sen tarkasteluun liitetään usein myös toiminnan nonverbaalisen kommunikoinnin tarkastelua. Kun kiinnostus on suuntautunut kieleen, on ollut tarpeen kehittää uusia arki-
 sen vuorovaikutuksen tutkimusmenetelmiä. Arkista vuorovai-
 kutusta yksityiskohtaisesti eritellet tutkimussuuntaukset, kuten
 dramaturginen lähestymistapa, sosiaalinen konstruktionismi,
 retorinen sosiaalipsykologia, keskusteluanalyysi ja diskursii-
 vinen sosiaalipsykologia, ovat osoittaneet, että monissa vuoro-
 vaikutustilanteissa on huomaamatta mukana niin valtaisa mää-
 rä vuorovaikutusprosessin kautta merkityksensä saavia asioita
 ja tapahtumia, että on osuvaa puhua omasta vuorovaikutuksen
 maailmasta. Taulukko 1 kuvaa eri suuntausten ominaispiirteitä
 vuorovaikutuksen maailman tulkinnassa.

Taulukko 1. Arkista vuorovaikutusta analysoivia
 sosiaalipsykologian nykysuuntauksia

	Tutkimuskohde	Perustajat
Dramaturginen sosiaalipsykologia	Toiminnan muotoutuminen näytelmän roolien kaltaisina esityksinä Kasvojen säilyttäminen	Erving Goffman
Keskusteluanalyysi	Vuorovaikutuksen säännön-mukaisuuksien ja mekanismien erittely Toimintaprosessien yksityiskohtainen tulkinta	Harvey Sacks Emanuel A. Shergloff
Sosiaalinen konstruktionismi	Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen kielellisessä kanssakäymisessä Neuvottelu merkityksistä	Kenneth Gergen John Shotter
Diskursiivinen sosiaalipsykologia	Merkityksen rakentuminen vuorovaikutuksessa Kielenkäytön vaihtelun ja seurausten tulkinta	Jonathan Potter Margaret Wetherell
Retorinen sosiaalipsykologia	Kielenkäytön sijoittuminen argumentaatioulottuvuuksille Kategorioiden käyttö ja täsmäntäminen	Michael Billig

Ylimpänä taulukossa mainittu *dramaturginen sosiaalipsykolo-
 gia* on sukua aiemmin mainitulle minuuden sosiaalista rakentu-
 mista jo 1900-luvun alkupuolella pohtineen Meadin sosiaalipsy-
 kologialle. Kun Mead pohtii minuuden sosiaalista rakentumista
 teoreettiselta kannalta, dramaturgisen sosiaalipsykologian kes-
 keinen edustaja Goffman vertaa ihmisen toimintaa ja minuuden
 rakentumista roolien näyttelemiseen. Hän tulkitsee minuuden
 syvät kokemukset vahvoiksi rooleihin eläytymisiksi (Goffman
 1959). Lisäksi hän kuvaa lukuisin arkielämän vuorovaikutustilan-
 teista poimituin esimerkein sitä, miten roolien näyttelemine ja
 itsen esittäminen toimivat käytännössä (mt.). Goffman on kiin-
 nostunut arkisen vuorovaikutuksen toistuvista rituaaleista, mut-
 ta hän korostaa myös vuorovaikutuksen sävykkyyttä esimerkiksi
 itsestä annettavien vaikutelmien muokkaamisen ja kasvojen suo-
 jaamisen käsittein (mt.; Goffman 1955). Goffmanin tuotanto sisäl-
 tää runsaasti havainnollisia arkielämän esimerkkejä.

Keskusteluanalyysissä kiinnostus kohdistuu vuorovaikutus-
 prosessiin eli siihen, miten toiminta muotoutuu osallistujien yh-
 teistyön tuloksena (Sacks ym. 1974; Sacks 1992). Analyysimetodi
 on kehittynyt kuvaamaan yksityiskohtaisesti, miten vuorovai-
 kutuskäytännöt mahdollistavat keskinäisen ymmärrettävyyden
 ja sosiaalisen todellisuuden rakentumisen. Keskusteluanalyysi
 on alun perin kohdistanut kiinnostuksensa jokapäiväisen vuoro-
 vaikutuksen toistuviin rakenteisiin perusinstituutioon, johon
 kaikkien muiden instituutioiden katsotaan pohjautuvan. Täs-
 sä katsannossa siis esimerkiksi toiminta kasvatuksen, terveys-
 denhuollon ja talouden instituutioissa perustuu paljolti arkisen
 vuorovaikutuksen käytänteisiin, kuten toimintojen seuraavil-
 le toiminnoille avaamiin odotuksiin. Myöhemmin kiinnostus
 on kohdistettu myös esimerkiksi tietyn ammatin (institutio-
 naalisen) vuorovaikutuksen ja erityisten toistuvien toiminta-
 tapojen tutkimukseen. Näin on tutkittu esimerkiksi lääkärin
 vastaanotolla tapahtuvaa, lääkärin ja potilaan välistä vuorovai-
 kutusta (Sorjonen et al. 2001). Kun Goffman pyrki valaisemaan
 teoreettisia säännön-mukaisuuksia havainnollistavin esimer-
 kein, keskusteluanalyysi pyrkii mahdollisimman tarkkaan ja

systemaattiseen ilmiöiden analysointiin. Keskustelunanalyttisen suuntauksen piirissä kehitetyt tarkat vuorovaikutuksen yksityiskohtien merkitsemisen käytänteet ovat yleistyneet monien muidenkin suuntausten käyttöön.

Sosiaalinen konstruktionismi korostaa kielenkäytön todellisuutta rakentavaa voimaa. Perusajatus on, että ilman käyttämiämme käsitteellisiä kategorioita sosiaalinen todellisuus ei olisi olemassa sellaisenaan vaan se konstruoituu eli rakentuu kielellisten käytäntöjen kautta (esim. Gergen 1994). Tällöin on tärkeää kohdistaa huomio siihen, millaiset kategoriat niihin liittyvine merkityksineen tulevat arkielämän neuvotteluissa hyväksytyiksi. *Merkityksellä* tarkoitetaan tässä kuhunkin kategoriaan liittyvää ajatussisältöä, joka riippuu oman aikakautensa sanastoista ja niiden käytön kulttuurisesti määräytyneistä tavoista. Suuntauksen piirissä korostetaan sellaisen kanssakäymisen tärkeyttä, jossa merkityksiä luodaan yhdessä toimimalla (Shotter 1993). Sosiaalinen konstruktionismi ymmärretään usein kattokäsitteeksi lähestymistavoille, jotka tarkastelevat sitä, miten ihmiset rakentavat kielellisen kanssakäymisensä kautta sosiaalista todellisuutta. Tässä mielessä esimerkiksi seuraavaksi mainitut diskursiivinen ja retorinen sosiaalipsykologia voidaan nimetä konstruktionistisiksi suuntauksiksi.

Diskursiivinen sosiaalipsykologia on kiinnostunut keskusteluanalyysin tapaan vuorovaikutuksen rakentumisesta. Lisäksi sosiaalisen konstruktionismin ideaa noudattamalla huomio kiinnitetään vuorovaikutuksessa käytettyjen sanavalintojen luonteeseen eli siihen, millaisista kulttuurisista merkitysresursseista sanat ammennetaan ja miten niiden käyttö tuottaa sosiaalista todellisuutta eri tilanteissa. Kulttuurisia merkitysresursseja tarkastellaan usein myös historiallisesti niiden tietomuodosten tai tiedon alojen (diskurssien) luonteen ja assosiaatioiden ymmärtämiseksi, joihin arkinenkin kanssakäyminen nojaa. Diskursiivinen sosiaalipsykologia keskittyy erityisesti kielen käytön vaihtelun analysointiin ja tämän vaihtelun seurausten pohdintaan (Potter & Wetherell 1987). Menetelmällisiä välineitä tähän tarkoitukseen lainataan kaikista tässä esitellyistä vuorovaiku-

tuksen tutkimisen lähestymistavoista. Suuntauksen piirissä tehdään sekä perustutkimukseen painottunutta että yhteiskuntakriittistä tutkimusta. Diskursiivisen sosiaalipsykologian läheisiä sukulaiskäsitteitä, joita käytetään toisinaan myös synonyymin tapaan, ovat *diskurssianalyysi* (esim. Jokinen ym. 1993, 1999) ja *diskursiivinen psykologia* (esim. Edwards & Potter 1992).

Retorinen sosiaalipsykologia taas on kiinnostunut siitä, millaisia argumentointilottuvuuksia kielenkäyttöön sisältyy. Perusajatuksena on, että kuhunkin *argumenttiin* tai väitteeseen on aina esitettävissä vasta-argumentti (Billig 1987). Näin ajatellen puheenvuorojen totuudellisuuden sijasta tärkeäksi nousee se, miten monin tavoin argumentteja suhteutetaan toisiinsa erilaisissa kielenkäytön tilanteissa. Arkielämän argumentointi ei tästä perspektiivistä näyttäydy yksinkertaisten sääntöjen noudattamisena vaan se on jatkuvaa käsitteiden valintaa ja niiden merkitysten tilanteista täsmentämistä. Niin kutsuttu *uuden retoriikan traditio* on retorisen sosiaalipsykologian lähisukulainen. Koska uusi retoriikka kattaa useita tieteenaloja, se on rajaukseltaan retorista sosiaalipsykologiaa laajempi.

Luvun aiemmissa jaksoissa sovellettiin kaikkien edellä kuvattujen tutkimussuuntausten ideoita mutta lähdettiin liikkeelle teoreettisten käsitteiden sijasta arkielämän ilmiöistä sellaisina kuin ne jokapäiväisissä tilanteissa näyttäytyvät. Kirjan rajaukseen riittää sen suuntaa-antava kuvaaminen, millaista selitysvoimaa vaihtoehtoisilla käsitteellisillä työkaluilla on suhteessa arkielämää eri tasoilla kuvaaviin esimerkkeihin. Osin päällekkäisten vuorovaikutuksen tutkimussuuntausten tarkka teoreettinen suhteutus toisiinsa ja sosiaalipsykologian traditioon olisi oman kirjansa aihe.

2.8.2 Vuorovaikutustutkimuksen nykytila

Vaikka monet filosofit ja kirjailijat ovat olleet kiinnostuneita vuorovaikutuksen sävykkyydestä jo vuosisatoja, sosiaalitieteilijät ovat pyrkinet analysoimaan arjen päivittäistä vuorovaikutusta kaikessa moniaineksisuudessaan vasta reilut puoli vuosisataa.

Alan pioneerit Erving Goffman ja Harold Garfinkel, jotka vaikuttivat 1950–70-luvuilla, analysoivat sellaisia tapauskulkua, jotka havainnollistivat arkielämän roolien, piilevän tiedon ja käytäntöjen sekä ihmisten välisten suhteiden rakentumista. Heidän urauurtavasta työstään on ammennettu ideoita edellisessä luvussa kuvattuihin nykysuuntauksiin. Suomalaista arki-vuorovaikutuksen tutkimusta on tehty pääasiassa diskurssi- ja keskusteluanalyttisten tutkimusperinteiden piirissä. Nykytutkimuksesta on erotettavissa kolme muutostrendiä: yksityiskohtaisten tutkimusmetodien kehittäminen, soveltavan tutkimuksen laajeneminen ja kosketuspintojen haku muun tyyppiin vuorovaikutuksesta kiinnostuneisiin traditioihin.

Yksityiskohtaisten tutkimusmetodien kehittäminen on tarkoittanut sitä, että havainnollistavien tapausselostusten rinnalle on kehitetty tapoja analysoida systemaattisesti monentyypisiä aineistoja. Metodien kehittäminen näkyy parhaiten diskurssi- ja keskusteluanalyttisissä oppikirjoista (Jokinen ym. 1993, 1999; Tainio 1997). Lisäksi on kehitetty metodisia välineitä analysoida roolien tasoisten ja pienten yksityiskohtien välimaastoa (Suoninen & Wahlström 2009). Niin ikään yksityiskohtaisia metodeja on kehitetty muun muassa kahdenvälisissä arkikeskusteluissa käytössä olevien ilmeiden tarkasteluun (Peräkylä & Ruusu-vuori 2006) ja pyritty laajentamaan ja systematisoimaan puhutun ja ei-puhutun vuorovaikutuksen yhteyksien tutkimista (Ruusu-vuori & Peräkylä, tulossa).

Toinen muutostrendeistä, *soveltavan tutkimuksen laajeneminen*, liittyy erityisesti ammatillisen vuorovaikutuksen analysointiin. Vaikka kiinnostusta on perustutkimuksessa kohdistettu suomalaisten keskustelun keinojen kartoitukseen (Hakulinen 1989, 1996), painotus viime vuosikymmenien tutkimuksissa on ollut selvästi erilaisten ammatillisten vuorovaikutustilanteiden analysoinnissa. Suomessa on tutkittu muun muassa vuorovaikutusta sosiaali- ja terapiatyön asiakastilanteissa (Jokinen & Suoninen 1999; Wahlström 1992), auttamistyön asiakastilanteisiin liittyviä suostuttelun keinoja (Suoninen & Jokinen 2005), narratiivien muuttumisen mahdollisuutta (Jo-

kinen & Suoninen 1999), institutionaalisen vuorovaikutuksen ominaispiirteitä erilaisissa konteksteissa (Ruusu-vuori ym. 2001), alkoholistien hoitoa (Arminen 1998), päätöksentekoa ja emotionaalaisia kategorioita moniammatillisessa vanhustyössä (Nikander 2002, 2007), toistuvia toimintakäytänteitä terveydenhuollon vastaanotolla (Sorjonen ym. 2001; Peräkylä 1995; Ruusu-vuori 2005, 2007), väkivaltaa kokeneiden lasten vuorovaikutusta terapiatilanteissa (Eskonen 2005), nuorten asioiden käsittelyä tukiasumisyksikössä (Raitakari 2006) ja kielellisistä ongelmista kärsivien kykyä onnistua vuorovaikutuksessa (Aaltonen 2002). Lisäksi on tutkittu opinto- ja työnohjauskeskusteluita (Vehviläinen 2001; Puutio 2009), johtamisen vuorovaikutusta (Hujala 2009) sekä päiväkodin henkilökunnan ja lasten välistä vuorovaikutusta (Holkeri-Rinkinen 2009).

Sosiaalitieteiden tutkimustraditiot ovat olleet melko erillisiä toisistaan. Tämä on siinä mielessä ymmärrettävää, etteivät niiden edustamat näkökulmat ole suoraan yhteismitallisia ja kunkin tradition ymmärtäminen edellyttää sen lähtökohtien tuntemista. Tilanteessa, jossa vuorovaikutuksen yksityiskohtaiseen analyysiin keskittynyt traditio on jo vakiinnuttanut asemansa, on mielekästä etsiä kolmantena mainitun muutostrendin mukaisesti keskusteluyhteyksiä ja kosketuspintoja toisen tyyppiin traditioihin, jotka ovat kiinnostuneita vuorovaikutuksesta. Niinpä kasvatuksen arkea on kuvattu tavoin, joissa konstruktionistinen tai diskurssianalyysiä edustava tutkimustapa yhdistyy etnografiseen havaintoaineistojen suosivaan tutkimustapaan. Esimerkkejä on päiväkodin vuorovaikutuksen tutkimuksesta (Eräsaari 1994; Lundán 2009), oppilaiden sukupuolittyylien tarkastelusta koulussa (Tolonen 2001) ja perhepiirin ongelmien kohtaamisesta tapauskulkujen analysoinnin avulla (Suoninen 2008). Perheen vuorovaikutusta on tutkittu myös yhdistämällä konstruktionistista ja toimintateroreettista tutkimusotetta siten, että fokukseen otetaan perheen arjen erilaisten toimintojen yhteensovittaminen (Haverinen & Martikainen 2004; Korvela 2003). Alustavasti on kehitelty yhteyksiä myös keskusteluanalyttisen ja sellaisen psykofysiologisia mittauksia tekevän

tutkimuksen välille, jossa kiinnostuksen kohteena ovat vuorovaikutuksessa ilmenevät tunteet (Peräkylä 2009).

Eräänlaisena kosketuspinnan hakuna toisentyypisiin traditioihin voidaan pitää myös tämän luvun kuviota 2.2. Kuviossa esitetty malli minuuden vuorovaikutuksellisesta rakentumisesta ja muutoksesta on esimerkki, jossa haetaan keskusteluyhteyttä vuorovaikutusta yksityiskohtaisesti analysoivan tutkimuksen ja kognitiivisen, ihmismielen sisäiseen maailmaan kiinnostuksen kohdistavan tutkimustavan välille. Kosketuspintaa tässä kirjassa haetaan myös vuorovaikutustutkimuksen ja psykoanalyttisen tutkimustavan välille mieltämällä nämä traditiot toisiaan täydentäviksi. Kun tämän luvun aiheena on ollut arkielämän päivittäisten vuorovaikutusprosessien konstruktionistinen analysointi, seuraavassa luvussa näkökulmaa laajennetaan koko elämänkaaren psykoanalyttistä teoriaa soveltavaan tarkasteluun.

Minuuden sosiaalinen rakentuminen 3

Anja Riitta Lahikainen

Päivittäistä vuorovaikutusta käsittelevässä luvussa kuvattiin, miten minuutta pidetään jatkuvasti yllä vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Tässä luvussa käsitellään yksilöä toisten kanssa päivittäistä vuorovaikutusta laajemmasta, koko yksilöllisen elämänkulun perspektiivistä. Tarkastelun kohteena ovat siis lähes mittaamattomat vuorovaikutuksen ketjut, joissa ihminen on mukana syntymästään alkaen. Pyrkimyksenä on luoda kokonaiskuva siitä, miten itseksi koettu minuus on sosiaalisesti tuotettu ja kuinka sitä koostetaan kanssakäymisessä toisten kanssa. Luvun painopiste on varhaisvuosien vuorovaikutuksessa ja sen merkityksessä aikuiselämälle. Syynä on se, ettei yhteiskuntatieteilijän sovi unohtaa sitä, että elämä alkaa ”lasten kammarissa” ja että varhainen vuorovaikutus on erityistä eikä suoraan verrattavissa aikuisten keskinäiseen kanssakäymiseen.

3.1 Minuuden rakentumisen lähtökohtia

Kun tarkastellaan ihmistä sosiaalisissa yhteyksissään, päästään käsittelemään sitä, mitä kaikkea toiset merkitsevät yksilön elämänkaaren ja hänen kehityksensä kokonaisuudessa. Näin saadaan vastauksia siihen, mihin moninasiin tekijöihin yksilöllisten elämänkulkujen erot voivat liittyä. Viime vuosina on tutkittu esimerkiksi syrjäytymisen riskitekijöitä (Järventie 2008; Pölkki 2001). Järventien suomalaisia, ruotsalaisia ja norjalaisia kouluikäisiä